

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΟΥ

ΥΠΟ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΧΑΣΤΟΥΠΗ

Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Ῥπομνήματα. E. Elster, Commentar über den Prediger Salomo, Göttingen 1855. — Franz Delitzsch, BC IV/4, Leipzig 1875. — F. Hitzig/W. Nowack, KeH VII, 1883². — G. W. Bickel, Der Prediger über den Wert des Daseins, 1884. — W. Volck, SZ 1889. — G. Wildeboer, KHC XVII, 1898. — C. Siegfried, HK II/3,2, 1898. — T. Tyler, Ecclesiastes, 1899². — A. H. McNeile, An Introduction to Ecclesiastes with Notes and Appendices, 1904. — A. Gerson, Der Chacham Kohelet als Philosoph und Politiker, 1905. — P. Haupt, Qoheleth oder Weltschmerz in der Bibel, Leipzig 1905. — V. Zapletal, Das Buch Kohelet, 1905, 1911². — G. A. Barton, ICC 1908 (1959). — L. Levy, Das Buch Qoheleth: Ein Beitrag zur Geschichte des Sadduzäismus, Leipzig 1912. — E. Podechard, L'Ecclésiaste, ÉtB 1912. — P. Volz, SAT III/2, 1921². — K. Budde, HSAT II, 1923⁴. — M. Thilo, Der Prediger Salomo, Bonn 1923. — A. Allgeier, HS VI/2, 1925. — G. Kuhn, Erklärung des Buches Kohelet, (BZAW 43) Giessen 1926. — H. Odeberg, Qohaelaeth. A Commentary on the Book of Ecclesiastes, Uppsala 1929. — B. Gemser, Spreuken II, Prediger en Hooglied van Salomo: Tekst en Uitleg, 1931. — H. W. Hertzberg, KAT¹ XVI/4, 1932. — K. Gallig, HAT XVIII, 1940, 1969². — T. R. D. Buzby, Clamer-B VI 1941 (1951). — A. Bentzen, Praedikerens Bog, 1942. — V. E. Reichert, SoncB 1946, 1952². — J.-J. Weber, Job et l'Ecclésiaste - texte et commentaire, 1947. — G. Ch. Aalders, COT 1948. — F. Nötscher, EB IV, (1948) 1954². — A. Bea, Liber Ecclesiastae, Scripta Pontificii Instituti Biblici 100, 1950. — R. Gordis, The Wisdom of Koheleth. A New Translation with a Commentary and an Introductory Essay, 1950. — Π. Ἰ. Μπρατσινώτου, Ὁ Ἐκκλησιαστής: Εἰσαγωγή-κείμενον Ὁμειτάφρασις ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ-σχόλια, Ἀθῆναι 1951. — K. Φριλίγγου, Koéleth, 1951. — A. D. Power, Ecclesiastes or the Preacher, 1952. — H. Duesberg/P. Auvray, JérusB 1953. — J. van der Ploeg, BOT VIII/2, 1953. — R. Gordis, Koheleth-The Man and his World, TSJTSX XIX 1955². — J. Steinmann, Ainsi parlait

Qohéleth, 1955. — O. S. Rankin/G. G. Atkins, IB V, 1956. — R. Pautrel, JérusB 1958³. — H. Lamparter, BAT XVI, 1959². — H. L. Ginsberg, Kohelet, 1961 (έβρ.). — E. Jones, TB 1961. — H. Schneider, HBK VII/1, 1962. — W. Zimmerli, ATD XVI/1, 1962. — H. W. Hertzberg, KAT² XVII/4, 1963. — R. Kroeber, Der Prediger, hebräisch und deutsch, (Schriften und Quellen der Alten Welt 13) 1963. — O. Loretz, Das Buch Qohelet: Gotteswort und menschliche Erfahrung. Eine Auslegung der Bücher Jona, Rut, Hoheslied und Qohelet, 1963. — Ἀ. Π. Χαστούπη, Τὸ βιβλίον τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ· μετάφρασις ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου μετὰ κριτικὴν ἀποκατάστασιν, Θεσσαλονίκη 1964. — R. B. Y. Scott, AB 1965. — A. M. Figueras, MontsB 1966. — L. di Fonzo, SBibb 1967. — A. Strobel, Das Buch Prediger (Kohéleth), Die Welt der Bibel 9, 1967. — A. Barucq, Ecclesiaste (cohéleth), Verbum Salutis, Ancien Testament 3, 1968. — N. H. Gadegård, Altertomhed. Inledning til Praedikerens Bog, Bibelen i kulturhistorisk lys IV, 1969. — W. J. Fuerst, CambrBC, 1975. — A. Lauha, BK XIX, 1978 (μετ' ἐκτενοῦς καὶ πολυσχιδοῦς βιβλιογραφίας.

ῥΑλλα βοηθήματα. G. - W. H. Bickell, Der Prediger über den Wert des Daseins, Innsbruck 1884. — A. H. MacNeile, An Introduction to Ecclesiastes, 1904. — H. Grimme, Babel und Qoheleth-Jojachin, OLZ 8 (1905), σ. 432-438. — A. Levy, Das Targum zu Kohelet nach südarabischen Handschriften herausgegeben, 1905. — M. Löhr, Seelenkämpfe und Glaubensnöte vor 2000 Jahren, 1906. — A. S. Kamenetzky, Das Koheleth-Rätsel, ZAW 29 (1909), σ. 63-69. — P. Kleinert, Zur religions- und kulturgeschichtlichen Stellung des Buches Koheleth, ThStKr 82 (1909), σ. 493-529. — E. Podéchar, La composition du livre de l' Ecclesiaste, RB NF 9 (1912), σ. 161-191. — H. G. Mitchell, «Work» in Ecclesiastes, JBL 32 (1913), σ. 123-138. — A. S. Kamenetzky, Der Rätselname Koheleth, ZAW 34 (1914), σ. 225-228. — N. Rhodokanakis, Zur Allegorie des Alters Koh 12, ZDMG 68 (1914), σ. 313 ἐξ. — P. Joüon, Sur le nom de Qohéleth, Bibl 2 (1921), σ. 53 ἐξ. — Τοῦ αὐτοῦ, Notes de syntaxe hébraïque, Bibl 2 (1921), σ. 223-229. — A. S. Kamenetzky, Die ursprünglich beabsichtigte Aussprache des Pseudonyms **הלל**, OLZ 24 (1921), σ. 11-15. — A. Fernández, Es Ecclesiastes una version?, Bibl 3 (1922), σ. 45-50. — P. Dhorme, Ecclesiaste ou Job? RB 32 (1923), σ. 1-27. — J. A. Montgomery, Notes on Ecclesiastes, JBL 43 (1924), σ. 241-244. — W.

Vischer, *Der Prediger Salomo*, ZZ 4 (1926), σ. 187-193. — P. Joön, *Notes philologiques sur le texte hébreu d' Ecclésiaste*, Bibl 11 (1930), σ. 419-425. — J. Pedersen, *Scepticisme israélite*, RHPH 10 (1930), σ. 317-370. — W. Staerk, *Vorsehung und Vergeltung. Zur Frage nach der sittlichen Weltordnung*, 1931. — D. Buzzy, *Le portrait de la vieillesse (Ecclésiaste XII, 1-7)*, RB 41 (1932), σ. 329-340. — K. Gallig, *Kohelet-Studien*, ZAW 50 (1932), σ. 276-299. — J. Günther, *Der Zusammenhang in Koh 3, 11-15*, ZAW 51 (1933), σ. 79 ἐξ. — W. Zimmerli, *Zur Struktur der alttestamentlichen Weisheit*, ZAW 51 (1933), σ. 177 ἐξ. — D. Buzzy, *La notion du bonheur dans l' Ecclésiaste*, RB 43 (1934), σ. 494-511. — K. Gallig, *Stand und Aufgabe der Kohelet-Forschung*, ThR NF 6 (1934), σ. 355-373. — A. Miller, *Aufbau und Grundprobleme des Predigers*, *Miscellanea Biblica* 2 (1934), σ. 104-122. — R. H. Pfeiffer, *The Peculiar Skepticism of Ecclesiastes*, JBL 53 (1934), σ. 100-109. — F. Dornseiff, *Der Prediger*, ZDMG 89, (1935), σ. 243 ἐξ. — W. Zimmerli, *Die Weisheit des Predigers Salomo*, (*Aus der Welt der Religion* 11) Berlin 1936. — H.-J. Bliefert, *Weltanschauung und Gottesglaube im Buch Kohelet*, Rostock 1938 (Diss.). — R. Gordis, *Quotations in Wisdom Literature*, JQR 30 (1939/40), σ. 123 ἐξ. — W. Staerk, *Zur Exegese von Koh 10,20 und 11,1*, ZAW 59 (1942/43), σ. 216-218. — W. E. Staples, *The «Vanity» of Ecclesiastes*, JNES 2 (1943), σ. 95 ἐξ. — W. A. Irwin, *Eccles. 4,13-16*, JNES 3 (1944), σ. 255-257. — R. Gordis, *The Wisdom of Ecclesiastes*, 1945. — T. D. Vriezen, *Prediker en de achtergrond van zijn wijsheid*, NedThT 2 (1946/47), σ. 3-14, 65-84. — W. Zimmerli, *Das Menschenbild des Alten Testaments*, (Theol Ex NF 14) 1949. — H. L. Ginsberg, *Studies in Koheleth*, (TS-JTSA 18) 1950. — M. Leahy, *The Meaning of Ecclesiastes 10,15*, IrishThQ 18 (1951), σ. 288-295. — A. Neher, *Notes sur Qohélet*, 1951. — H. H. Rowley, *The Problems of Ecclesiastes*, JQR 42 (1951/52), σ. 87-90. — K. Gallig, *Die Krise der Aufklärung in Israel*, (Mainzer Universitäts-Reden 19) 1952. — H. L. Ginsberg, *Supplementary Studies in Koheleth*, PAAJR 21 (1952), σ. 35-62. — C. C. Torrey, *The Problem of Ecclesiastes IV, 13-16*, VT 2 (1952) σ. 175-177. — E. Jenni, *Das Wort 'ôlâm im Alten Testament*, ZAW 64 (1952), σ. 197-248, ZAW 65 (1953), σ. 1-35. — I. Lévy, *Rien de nouveau sous le soleil*, La Nouvelle Clio 5, (1953), σ. 326-328. — R. Pautrel, *«Data sunt a pastore uno»*, RSR 41 (1953), σ. 406-410. — L. Smith, *A Critical Evaluation of the Book of Ecclesiastes*, JBR 21 (1953), σ. 100-105. — W. Herrmann, *Zu Kohelet 3,14*, WZ Leip-

zig 3 (1953/54), σ. 163-165. — A. Corré, A Reference to Epispasm in Koheleth, VT 4 (1954), σ. 416-418. — G. R. Driver, Problems and Solutions, VT 4 (1954), σ. 225-245. — C. W. Reines, Koheleth on Wisdom and Health, JJSt 5 (1954), σ. 80-84. — J. J. Serrano, I saw the Wicked Buried (Eccl. 8,10), CBQ 16 (1954), σ. 168-170. — H. L. Ginsberg, The Structure and Contents of the Book of Koheleth, VTSuppl 3 (1955), σ. 138-149. — R. Gordis, Was Koheleth a Phoenician?, JBL 74 (1955), σ. 103-114. — K. Koch, Gibt es ein Vergeltungsdogma im Alten Testament?, ZThK 52 (1955), σ. 1-42. — A. Lauha, Die Krise des religiösen Glaubens bei Kohelet, VTSuppl 3 (1955), σ. 183-191. — R. E. Murphy, The «Pensées» of Qohelet, CBQ 17 (1955), σ. 304-314. — W. E. Staples, Vanity of Vanities, Canadian Journal of Theology 1 (1955), σ. 141-156. — H. L. Ginsberg, Koheleth 12,4 in the light of Ugaritic, Syria 33 (1956), σ. 99-101. — M. Saebö, Til förståelse av Qohaelaeth, TTKi 27 (1956), σ. 20-34, 88-104. — G. von Rad, Theologie des Alten Testaments I (1957), σ. 439-457. — D. A. Bruno, Sprüche, Prediger, Klagelieder, Esther, Daniel. Eine rhythmische und textkritische Untersuchung, 1958. — M. Dahood, Qohelet and Recent Discoveries, Bibl 39 (1958), σ. 302-318. — C. C. Forman, The Pessimism of Ecclesiastes, JSSt 3 (1958), σ. 336-343. — E. Luder, Gott und Welt nach dem Prediger Salomo, SThU 28 (1958), σ. 105-114. — F. Nötscher, Schicksal und Freiheit, Bibl 40 (1959), σ. 446(460)-462. — W. Rudolph, Vom Buch Kohelet, (Schriften der Gesellschaft zur Förderung der Westfälischen Wilhelm-Universität zu Münster 42) 1959. — K. D. Schunck, Drei Seleukiden im Buche Kohelet?, VT 9 (1959), σ. 192-201. — K. Galling, Das Rätsel der Zeit im Urteil Kohelets (Koh 3,1-15), ZThK 58 (1961), σ. 1-15. — E. Stranzinger, Die Jenseitsvorstellungen bei Kohelet, 1962. — E. Ullendorff, The Meaning of קהלת, VT 12 (1962), σ. 215. — F. Zimmermann, Kohelet, JQR 52 (1962), σ. 273-278. — F. Ellermeyer, Die Entmachtung der Weisheit im Denken Qohelets, ZThK 60 (1963), σ. 1-20. — Τοῦ αὐτοῦ, Das Verbum שׁוּן in Koh 2,25, ZAW 75 (1963), σ. 197-217. — H. Gese, Die Krisis der Weisheit bei Koheleth, ἐν Les Sagesses du Proche-Orient Ancien, Paris (1963), σ. 139-151 (= Vom Sinai zum Zion, BEvTh 64, München 1974, σ. 168 ff.). — O. Loretz, Zur Darbietungsform der «Ich-Erzählung» im Buche Qohelet, CBQ 25 (1963) σ. 46-59. — A. Maltby, The Book of Ecclesiastes and the After-Life, EvQ 35 (1963), σ. 39-44. — O. Loretz, Qohelet und der Alte Orient: Untersuchungen zu Stil und theol. Thematik des Buches Qoh., Freiburg 1964. — A. F. Rainey,

A Study of Ecclesiastes, *Concordia Theological Monthly* 35 (1964), σ. 148-157. — R. Kroeber, «Der Prediger». Ein Werk der altjüdischen Weisheitsliteratur, *Das Altertum* 11 (1965), σ. 195-209. — E. Pfeiffer, Die Gottesfurcht im Buche Kohelet, ἐν H. W. Hertzb erg-Festschrift (1965), σ. 133-158. — A. Segert, Zur literarischen Form und Funktion der fünf Megilloth, *ArchOr* 33 (1965), σ. 451-462. — W. E. Staples, The Meaning of hêpes in Ecclesiastes, *JNEst* 24 (1965), σ. 110-112. — J. Goldin, The End of Ecclesiastes: Literal Exegesis and its Transformation, *Lown Institute for Judaistic Studies* 3 (1966), σ. 135-158. — H. W. Hertzb erg, λ. Prediger Salomo, ἐν BHH III (1966), σ. 1483-1484. — P. R. Ackroyd, Two Hebrew Notes, *ASTI* 5 (1967), σ. 82-86. — E. Bickermann, Four Strange Books of the Bible: Jonah, Daniel, Kohelet, Esther, 1967. — F. Ellermeyer, Qohelet I/1: Untersuchungen zum Buche Qohelet, Herzberg am Harz 1967, I/2: Einzelfrage Nr. 7, Herzberg am Harz 1967, 1970^a. — L. Wächter, Der Tod im Alten Testament, (*Arbeiten zur Theologie* II/8) 1967. — E. Bishop, A Pessimist in Palestine, *PEQ* 100 (1968), σ. 33-41. — G. R. Castellino, Qohelet and his Wisdom, *CBQ* 30 (1968) σ. 15-28. — A. Cochran, Joy to the World: The Massage of Ecclesiastes, *The Christian Century* 85 (1968), σ. 1596-1598. — L. Kruse-Blinkenberg, Pesitta som eksegesehistorisk vidne, belyst ud fra Praedikeren 1,12-18, *DTT* 31 (1968), σ. 259-287. — N. Lohfink, Technik und Tod nach Koheleth, ἐν F. Wulf-Festschrift (1968), σ. 27-35. — H. P. Müller, Wie sprach Qohälät von Gott?, *VT* 18 (1968), σ. 507-521. — A. G. Wright, The Riddle of the Sphinx: The Structure of the Book of Qoheleth, *CBQ* 30 (1968), σ. 313-334. — J. R. Wilch, Time and Event, 1969. — D. Osborn, A Guide for Balanced Living: An Exegetical Study of Ecclesiastes 7,1-14, *BiTrans* 21 (1970), σ. 185-196. — S. J. du Plessis, Aspects of Morphological Peculiarities of the Language of Qoheleth, *De fructi* (1971), σ. 164-180. — J. G. Williams, What does it profit a Man? The Wisdom of Koheleth, *Judaism* 20 (1971) σ. 179-193. — M. D a h o o d, Three parallel pairs in Ecclesiastes 10,18, *JQR* 62 (1971/72), σ. 84-87. — M. A. Klopffenstein, Die Skepsis des Qohelet, *ThZ* 28 (1972), σ. 97-109. — R. F. Johnson, A Form Critical Analysis of the Sayings in the Book of Ecclesiastes, (*Diss. Abstracts* 34) 1973/74. — J. L. Crenshaw, The Eternal Gospel (Eccl 3,11), *Essays in Old Testament Ethics*, ἐν J. Philip Hyatt In Memoriam (1974), σ. 23-55. — F. Piotti, Il rapporto tra ricchi, stolti e principi in Qoh 10,6-7 alla luce della letteratura sapienziale, *La Scuola Cattolica* 102 (1974), σ. 328-333. — H. C. Sh an k,

Qoheleth's World and Life View as seen in his Recurring Phrases, WThJ 37 (1974), σ. 57-73. — W. Zimmerli, Das Buch Kohelet - Traktat oder Sentenzensammlung?, VT 24 (1974), σ. 221-230. — J. F. A. Sawyer, The Ruined House in Ecclesiastes 12, JBL 94 (1975), σ. 519-531. — S. Svend-Nielsen, The Book of Ecclesiastes and the Interpretation of it in Jewish and Christian Theology, ASTI 10 (1976), σ. 40-55. — O. Kaiser, Einleitung in das Alte Testament, 1978, σ. 353-361. — R. Smend, Die Entstehung des Alten Testaments, 1978, σ. 218-219.

α'. Ὀνομασία

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν βιβλίον καὶ ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ προβάλλονται ἡμῖν διὰ πλαισιακῶν ὑποδείξεων. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (1,1) τὸ βιβλίον εἶναι «Λόγοι τοῦ κωχέλεθ, υἱοῦ τοῦ Δαβίδ, βασιλέως ἐν Ἱερουσαλὴμ». Ἡ ἐπιγραφὴ βασίσκεται, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τοῦ 1,12, παραλείπουσα μὲν τὸ ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ «ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ» ἀλλὰ προσθέτουσα «υἱοῦ τοῦ Δαβίδ». Οὕτω διὰ τῆς κατ' ἐπινόησιν διασκευαστοῦ τινος τοῦ βιβλίου τοιαύτης συσχετίσεως, ἀπαντώσης μόνον ἐν τοῖς δύο πρώτοις κεφαλαίοις, ὑπὸ τὸν βασιλέα τοῦτον νοεῖται ὁ σοφὸς καὶ πλούσιος Σολομῶν ὡς κήρυξ ἢ ὁμιλητὴς ἐν θρησκευτικῇ συναθροίσει.

Ἡ λέξις κωχέλεθ εἶναι μετοχὴ θηλυκοῦ γένους τῆς διαθέσεως Κάλ τοῦ ρ. καχάλ, παραγομένου ἐκ τοῦ οὐσ. καχάλ (=συνάθροισις, συνέλευσις) καὶ ἄλλως πως μὴ ἀπαντῶντος ἐν τῇ Κάλ. Συνήθως τεκμαίρεται τις εἶτε τὴν δι' αὐτῆς κάλυψιν τοῦ συγγραφέως εἶτε, ὅπερ πιθανώτερον, τὴν τὸ πρῶτον ὡς προσηγορίας καὶ ἔπειτα ὡς προσωνομίας χρῆσιν τῆς ἐν τῷ κύκλῳ τῶν μαθητῶν του. Κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος λέξις δηλοῖ λειτούργημα τι ἢ ἀξίωμα ἐν τῇ κοινότητι καὶ κατ' αὐτονομασίαν τὸν κάτοχον τούτου, ἀσχολούμενον ἢ ἐμφανιζόμενον ἐν τῇ συνελεύσει: πρβ. τὴν ὡς ἐκ τῆς δηλώσεως ἀνδρὸς ξενίζουσαν χρῆσιν τῆς κατὰ θηλυκὸν γένους ἐκφορᾶς τῆς λέξεως ταύτης πρὸς τὴν ἐν Ἑσδρα 2,55 καὶ Νεεμ. 7,57 σ ω φ έ ρ ε θ καὶ τὴν ἐν Ἑσδρα 2,57 καὶ Νεεμ. 7,59 π ω χ έ ρ ε θ. Ἡ καὶ ὡς προσηγορικοῦ χρῆσις τοῦ ὀνόματος μαρτυρεῖται ἐν 7,27 (μετ' ἀνάλογον διαχωρισμὸν τῶν λέξεων) καὶ 12,8 ἐκ τῆς ἐνάρθρου ἐκφορᾶς αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς παλαιαῖς μεταφράσεσιν ἡ λέξις αὕτη δὲν νοεῖται ὡς κύριον ὄνομα. Ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο' τὸ κωχέλεθ ἀποδίδεται διὰ τοῦ ἐκκλησιαστής, ἐξ οὗ τὸ ἐν τῇ Βουλγάτᾳ Ecclesiastes. Ὁ Ἀκύλας ἀποδίδει τὴν λέξιν διὰ τοῦ συναθροιστή, ὁ Σύμμαχος διὰ τοῦ παροισιαστή, ὁ Ἱερώνυμος (Comm. in Eccles. 1,1. MPL 23, σ. 1063) διὰ τοῦ concionator καὶ ὁ Λούθηρος διὰ τοῦ Prediger.

Ἡ δι' ἐξυπακουομένου θηλυκοῦ οὐσιαστικοῦ χ ο λ μ ά, τ.ἔ. «(σοφία) ἡ

ἐκκλησιάζουσα», ἐξήγησις τοῦ θηλυκοῦ γένους τοῦ ἐβραϊκοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ ὡς προσωποποιημένη σοφία (Kuhn), εὐλόγως δὲν ἔχει εὐρεῖ ἀπήχησιν. Ἡ δὲ προσπάθεια πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς τῶν γραμμάτων του ἀριθμητικῆς ἀξίας (Zimmermann) ἢ ἐκ τῆς τῶν γραμμάτων του ἀναστροφῆς σειρᾶς (Torrey) εἶναι προφανῶς ἐξεζητημένη. Κατὰ τὸν Ginsberg, ὅστις θεωρεῖ τὸ ὑπάρχον ἐβραϊκὸν κείμενον μεταφρασιν ἐξ ἀραμαϊκοῦ κειμένου, τὸ ὄνομα κωχέλεθ ὀφείλεται εἰς ἀνακριβῆ μεταφρασιν τοῦ ἀραμ. *κ α χ λ α*, οὐτινος ἡ κατάληξις —α ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς δηλωτικὴ τοῦ ἐνικοῦ θηλυκοῦ γένους (τ.ἐ. συγκαλοῦσα) ἢ τῆς περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα ἐνάρθρου ἐκφορᾶς (τ.ἐ. ὁ συγκαλῶν). ὁ μεταφράστῃς ἐσφαλμένως ἐνόησε τὸ καχλὰ ὡς θηλυκὸν καὶ ἐν δύο χωρίοις (7,27, 12,8) ἐδέχθη ἀμφοτέρας τὰς ιδιότητας τῆς καταλήξεως —α, παραγαγὼν οὕτω τὸ *χα-κω-χέλεθ*.

β'. Περιεχόμενον

Ἐν τῷ ἐκ 12 κεφαλαίων συγκειμένῳ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐξετάζονται τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τοῦ παρόντος βίου καὶ ἡ πρέπουσα χρῆσις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθῶν. Δύναται δὲ τὸ βιβλίον κατὰ περιεχόμενον νὰ διαιρεθῇ ὡς κάτωθι.

α'. Ἐπιγραφή· «Λόγοι τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, υἱοῦ τοῦ Δαβίδ, βασιλέως ἐν Ἱερουσαλὴμ» (1,1).

β'. Σοφιολογικὴ διδασκαλία (1,2—12,8).

1. Ἡ ἐν τῇ ἀρχῇ περιληπτικὴ ῥῆσις· «Ματαιότης ματαιότητων, λέγει ὁ Ἐκκλησιαστής, ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα (εἶναι) ματαιότης», 1,2.

2. Πρόλογος· οὐδὲν καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον, 1,3-11.

3. Τμῆμα θεωρητικόν· ἡ ματαιότης τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ εὐτυχίας, ἡ ἀνεξιχνίαστος διαρρύθμισις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀταξία (1,12—4,16).

1) Ἀνεπιτυχεῖς προσπάθειαι πρὸς εὕρεσιν τοῦ νόηματος τῆς ζωῆς, 1,12—2,26.

2) Καιρὸς παντὶ πράγματι, 3,1-15.

3) Φθαρτότης τοῦ ἀνθρώπου, 3,16-22.

4) Βίος ἀβίωτος τῶν καταπιεζομένων, 4,1-3.

5) Ἡ ἐργασία μάταιος συναγωνισμός, 4,4-6.

6) Ἡ συμβίωσις προτιμότερα τῆς μονώσεως, 4,7-12.

7) Παροδικὴ ἡ δόξα τοῦ κόσμου, 4,13-16.

4. Τμῆμα πρακτικόν· συμβουλαί, ἀποφθέγματα καὶ στοχασμοί,

σχετικότης τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ θετικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ βίου (4,17—12,8).

- 1) Ἐπιφυλακτικότης ἐν τῇ λατρείᾳ, 4,17—5,6.
- 2) Τὸ σύστημα αὐθαιρεσίας, 5,7-8.
- 3) Ἡ ματαιότης τοῦ πλούτου, 5,9—6,9.
- 4) Ἡ ἔναντι τῆς ἑτεραρχίας ἀδυναμία, 6,10-12.
- 5) Τὸ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τι προτιμότερον, 7,1-14.
- 6) Ἡ μέση ὁδός, 7,15-22.
- 7) Ἀνέφικτος ἡ σοφία, 7,23-24.
- 8) Πικρόν τι ὑπὲρ τὸν θάνατον, 7,25—8,1.
- 9) Ἡ ἔναντι τοῦ βασιλέως νομιμοφροσύνη τοῦ ὑπηκόου, 8,2-9.
- 10) Ἀτιμωρησία τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀναξιοπάθεια τῶν δικαίων,

8,10-15.

- 11) Ἀνεξερεύνητον πᾶν ἔργον τοῦ Θεοῦ, 8,16-17.
- 12) Ὁ θάνατος ἀναπόφευκτος, 9,1-10.
- 13) Καιρὸς καὶ συντυχία, 9,11-12.
- 14) Προσωποληψία, 9,13-18.
- 15) Χρήσιμος ἡ σοφία, ἀλλὰ καὶ εὐπαθής, 9,18—10,3.
- 16) Ἡ ἐν τῇ κρατικῇ διοικήσει ἀκαταστασία, 10,4-7.
- 17) Ἀβεβαία ἡ διὰ πρακτικῆς γνώσεως αἰσία ἐκτέλεσις ἔργου,

10,8-11.

- 18) Ἡ τοῦ ἄφρονος φλυαρία, 10,12-15.
- 19) Κακοὶ καὶ ἀγαθοὶ ἄρχοντες, 10,16-17.
- 20) Ὀκνηρία, συμπόσια καὶ προφύλαξις, 10,18-20.
- 21) Ὁ ἐν τῇ ἀβεβαιότητι βίος, 11,1-6.
- 22) Νεότης καὶ γῆρας, 11,7—12,7.

5. Ἡ ἐν κατακλεῖδι περιληπτικὴ ῥῆσις· «Ματαιότης ματαιότη-
των, λέγει ὁ Ἐκκλησιαστής, τὰ πάντα ματαιότης», 12,8.

γ'. Ἐπίλογοι (12,9-14).

1. Παρουσίασις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ τοῦ συγγραφικοῦ του
ἔργου, 12,9-11.

2. Νομιστικὴ ἐπιφύλαξις, 12,12-14.

Τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ὑπὸ τὴν παροῦσάν του μορφήν δύναται
νὰ θεωρηθῇ διατριβὴ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, συντεταγμένη ὡς
ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν ποιητικῇ μορφῇ, ἀλλ' ἄνευ συστηματικῆς καὶ αὐστηρᾶς φιλο-
λογικῆς κατατάξεως τοῦ περιεχομένου της. Ἡ διὰ τοῦ βιβλίου διηκούσα ἔν-
νοια δύναται νὰ συνοφισθῇ οὕτω· πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθὰ πρέπει νὰ θεω-
ρῶνται μάταια, ἅτε πρόσκαιρα καὶ ἄνευ παραμονίμου ἀξίας. Ἀξίον δ' ἐπιζη-
τήσεως ἀγαθὸν εἶναι μόνον ἡ εὐλαβὴς συναίσθησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, διό

καὶ ἐπιτρέπεται μὲν ἢ ἐν μέτρῳ ἀπόλαυσις τῶν ἐπιγελῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ρυθμίζεται ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν Τοῦτου.

γ'. Ἐνότης καὶ φιλολογικὸς χαρακτήρ

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ βιβλίου ἔχει ἀπὸ μακροῦ ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητάς. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Thilo, ὁ Bea, ὁ Ginsberg καὶ ὁ Wright, θεωροῦν τὸ βιβλίον ἐν τῷ συνόλῳ του ἐνιαῖον, ἅτε ἐμφαῖνον ἰδεολογικὸν εἰρμὸν καὶ προϋποθέτον ἀνάλογον ἀρχικὸν σχέδιον. "Ἄλλοι ὅμως, παρατηροῦντες τὸ ἀποσπασματικὸν καὶ ἄτακτον περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἐξηγοῦν τὴν παροῦσαν ἐμφάνισιν αὐτοῦ εἴτε διὰ τυχαίας διαταράξεως τῆς ἀρχικῆς σειρᾶς τῶν φύλλων του εἴτε δι' ἀποδοχῆς διαφόρων φιλολογικῶν πηγῶν (Siegfried, Podechard). Τὴν περὶ ὀριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος ἀμφιβολίαν του ἐκφράζει ὁ Franz Delitzsch οὕτως· «Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀπόδειξιν οὐ μόνον ἰδεολογικῆς ἐνότητος ἀλλὰ καὶ γενετικῆς ἀναπτύξεως, σταθεροῦ σχεδίου καὶ ὀργανικῆς διαρθρώσεως εἶναι ἄχρι τοῦδε ἀνεπιτυχεῖς καὶ μελλοντικῶς θὰ ἀποτυγχάνουν».

Ἐναντι τοιούτων προσπαθειῶν πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος δὲν ἀπομένει, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Kaiser, εἰ μὴ ἡ ἐξέτασις τῆς συστάσεως τοῦ βιβλίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Galling διαπιστώσεως ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καθορίζεται ὑπὸ τῶν μορφῶν τῆς γνωμικῆς σοφίας, ἃς χαρακτηρίζει οὐχὶ αὐτοτελῆς τις ἰδεολογικὸς εἰρμὸς ἀλλ' αὐτοτελῆς ῥῆσις δύο ἢ πλείονων ποιητικῶν στίχων, ὡς αὕτη εἶναι ἡμῖν γνωστὴ ἐκ τῆς σχολικῆς σοφίας (πρβ. 10,4-20). Οὕτω οἱ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ στοχασμοὶ διατυπῶνται κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς σοφιολογικῆς διδασκαλίας καὶ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων.

Ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν τῶν στοχασμῶν, καταφανὲς τυγχάνει ἡ χρῆσις τῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποιητικῆς γνωμικῆς ῥήσεως. Παρότι οἱ μασωρεῖται, μὴ χρησιμοποίησαντες ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ τὸ τονικὸν σύστημα τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς ἐβραϊκῆς βίβλου, δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸ ποιητικόν, τὰ τῆς ἐβραϊκῆς ποιήσεως χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα εἶναι ἐν αὐτῷ καταφανῆ. Οὕτω δύναται τις μετὰ τοῦ Lauha κ.ἀ. νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῷ πρὸς τῇ συνήθει χρήσει τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν τὴν σποραδικὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων μέσων ποιητικοῦ καὶ ῥητορικοῦ ὅφους καὶ δὴ τῆς κατὰ χιαστὸν σχῆμα διατάξεως τῶν μελῶν, τῆς ἐπαναλήψεως βασικῶν λέξεων, τῆς μεταφορᾶς, τῆς ὁμοιοκαταληξίας, τῆς ἀναφορᾶς, τῆς ἀριθμητικῆς ῥήσεως, τῆς συγκρίσεως διὰ τοῦ «κρεῖττον... ἢ...», τῆς ἀντιθέσεως διὰ τοῦ «μὲν... ἀλλά», τοῦ μακαρισμοῦ καὶ τοῦ ταλανισμοῦ. Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐλευθέρας χρήσεως ρυθμῶν ἐξηγεῖται ὅτι ἐν ἀσυνδέτοις μεταβάσει δὲν δύναται νὰ διαπιστωθῇ κανονικὸν τι μέτρον. Ἀλλὰ

χοῦ ὅμως ἡ χρῆσις διαφόρων μέτρων, καὶ δὴ διτόνων, τριτόνων, τετρατόνων (λ.χ. 5,14. 7,8 ἐξ. 12,7), καὶ αὐτοῦ τοῦ λυπηροῦ μέτρου κινὰ (λ.χ. 2,16. 3,11. 9,5,10) εἶναι εὐδιάκριτος.

Συχνάκις ὁ Ἑκκλησιαστὴς ποιεῖται χρῆσιν παροιμιῶν πρὸς ἐπαγωγὸν στῆριξιν τῶν σκέψεών του καὶ ἀπευθύνει τὰς παραινέσεις του ἐν εὐθεῖ λόγῳ. Κατὰ τὸν Lauha ἐκφράσεις, οἷαι «Διελέχθην πρὸς ἑμαυτὸν οὕτως», «εἶπα ἐγὼ πρὸς ἑμαυτόν», «εἶπα: εὗρον τὴν σοφίαν», «Καὶ ἐπέστησα τὸν νοῦν μου» (1, 16. 2,1,2,15. 3,18. 7,23. 9,1) ἐμφαίνουσι μονόλογον. Φρονῶ ὅμως ὅτι τοιαῦται ἐκφράσεις δηλοῦν ἀπλῶς ὅτι καὶ τὰ ἑλληνικὰ ῥήματα διανόομαι, διαπιστώ, παρὰ τὴν ὥσπερ καὶ ταῦτα, ἀνῃκουν εἰς τὸ λεξιλόγιον τοῦ στοχαστικοῦ λόγου.

Αἱ ῥήσεις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ εἶναι εἴτε κατηγορηματικαί, εἴτε παραινετικαί, εἴτε τὸ συναμφοτέρων. Ἐκάστη αὐτοτελὴς ῥῆσις ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκφράζει ἔνθεν μὲν τὴν προσωπικὴν ἀντίληψιν γεγονότος, εἰσαγομένην συνήθως διὰ τοῦ ρα' ἰθι (εἶδον), ἔνθεν δὲ τὸ ἐκ ταύτης συναγόμενον συμπέρασμα, εἰσαγόμενον διὰ τοῦ ἀμαρτι (εἶπα). Συνήθως οἱ στοχασμοὶ καταλήγουσι εἰς τὴν λέξιν χέβελ (ματαιότης), ἥτις διὰ συχνῆς χρήσεώς της (33 φορές) χαρακτηρίζει σταθερῶς τὴν ιδεολογίαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ. Χαρακτηριστικὴ ὡσαύτως εἶναι ἡ συχνὴ χρῆσις καὶ ἄλλων προσφιλῶν τῷ Ἑκκλησιαστῇ λέξεων ἢ φράσεων καὶ δὴ τῶν ἐξῆς (βλ. Lauha): ἀσὰ ποιω/μα' ας ἐργον (62 φορές), χαχάμ σοφός (51 φορές), τὼβ καλὸν (51 φορές), ἐθ καιρός (40 φορές), γαδὰ', γινώσκω (37 φορές), ἀμάλμοχθὼ μετὰ παραγῶγων αὐτοῦ (34 φορές), ρα' ἀόρω (30 φορές), τάχαθ χαθσάμεξ ὑπὸ τὸν ἥλιον (27 φορές), ἔσειλ ἄφρων (18 φορές), γιθρὼν ὄφελος (9 φορές καὶ ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ), χέλεκ μερίς (8 φορές).

Ὡς πρὸς τὴν τῶν καθ' ἑκάστον στοχασμῶν συνήθη αὐτοτέλειαν, αὕτη εἶναι, ὥς ἤδη ἐλέχθη, συναφὴς πρὸς τὴν τῶν γνωμικῶν ῥήσεων. Οὕτω οἱ λόγοι τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ (1,1) δὲν εἶναι ἐνιαίως συνταχθεῖσα πραγματεία, φέρ' εἰπεῖν περὶ ματαιότητος (χέβελ), ἀλλὰ συλλογὴ ῥήσεων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται κατὰ τὸν Hertzberg μὲν εἰς 34, κατὰ τὸν Gallings δὲ εἰς 27 (οὕτω ἐν τῇ β' ἐκδόσει ἀντὶ 37 ἐν τῇ α' ἐκδόσει). Διὰ προσεκτικῆς δ' ἐξετάσεως τῆς τοιαύτης συλλογῆς διαπιστοῦται ὅτι ἡ συγκρότησις της ἔχει γίνεσθαι ἔνθεν μὲν τυχαίως καὶ μηχανικῶς κατὰ λήμματα, ἔνθεν δὲ ἐπὶ τῇ βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων.

Ἄλλαις λέξεσι, γίνεται ἐν πρώτοις φανερόν ὅτι ἡ συλλογὴ στερεῖται σταθερῶς ἐξελεκτικοῦ ιδεολογικοῦ εἰρμοῦ, καθόσον οἱ στοχασμοὶ ἀφοροῦν μὲν εἰς τὴν ματαιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν περὶ τὰ γεγονότα ἀκαταληψίαν, ἀλλ' ἡ ὅλη περιγραφή στερεῖται συστηματικῆς ἀναπτύξεως καὶ, κατ' ἀκολουθίαν, σταθερότητος κέντρου τοῦ βάρους καὶ ὁπτικῆς γωνίας. Ἐπειτα ὅμως ἔχει τις τὴν αἴσθησιν ὅτι ἡ συλλογὴ δὲν στερεῖται ἐκφραστικῆς καὶ ιδεολογικῆς ἐνό-

τητος, καθόσον ἐνιαχοῦ ὁ προβληματισμός εἶναι πολύπλευρος καὶ ἡ διάταξις τῆς ὕλης σκόπιμος. Ἡ συλλογὴ δὲν εἶναι, ὥσπερ τὸ βιβλίον τῶν Παροιμιῶν, σύμφυρμα αὐτοτελῶν γνωμῶν, καθόσον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Loretz, ἐν τισι περικοπαῖς αἱ ῥήσεις εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ τὸν Lauha τὸ διάγραμμα τῆς συλλογῆς ἐμφαίνει ἐνθεν μὲν ὁ πρόλογος (1,3-11), δι' οὗ προεξαγγέλλεται ὅτι δὲν ὑπάρχει καινόν τι ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ οὕτω εἰσάγεται ἡ ἐπειτα ἐκτιθεμένη καὶ διὰ τοῦ οὕτως εἰπεῖν θέσιν *ostinato* ἐπέχοντος χέβελ σταθερῶς χαρακτηριζομένη ἰδεολογία τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ἐνθεν δὲ ἡ τελευταία τῆς συλλογῆς περικοπὴ (11,7—12,7), «ἥτις, ὅσα τὸ ἀποκόρύφωμα τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, παρέχει ἀλησμονήτὸν τι *crescendo*, ὅπερ ἐν τέλει μετὰ τοῦ σβεννυμένου του *morendo* περαίνει εὐκρινῶς τὴν ὅλην περιγραφὴν».

Παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Siegfried, τοῦ Podechard κ.κ., ἡ ἐνότης τοῦ βιβλίου ἀναγνωρίζεται σήμερον ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ἐρμηνευτῶν. Ἐκφραστικῆς καὶ ἰδεολογικῆς οὔσης τῆς ἐνότητος ταύτης, δύναται τις νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ συλλογὴ εἶναι ἔργον ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στοχαστοῦ, τ.ἔ. τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, καταγράψαντος τὴν διδασκαλίαν του ἢ ὑπαγορεύσαντος ταύτην εἰς μαθητὴν του. Συναφῶς ὁ Ellermeier παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐνότης τῆς γλώσσης καὶ ἡ ἀποδοχὴ παραδοσιακῶν μορφῶν καὶ ἐκφραστικῶν μέσων ἐμφαίνουν ἓνα καὶ μόνον συγγραφέα, χωρὶς τοῦτο βεβαίως νὰ σημαίνει καὶ ἐνότητα τῆς ὅλης δομῆς. Αὕτη ἄλλως τε δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη διασκευῆς τινος ἐκ μέρους τῶν ἐν τῇ ἐρευνῇ καλουμένων ἐπιλογιστῶν, τ.ἔ. τῶν συντακτῶν τῶν ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου δύο ἐπιλόγων (12,9-11, 12-14). Εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δεχθῇ τις μετὰ τοῦ Hertzberg τὴν διάκρισιν τριῶν ἐπιλόγων (2, 9-11, 12, 13-14), προερχομένων ἐκ τριῶν διαφόρων προσώπων, καθόσον οἱ στίχοι 12-14 διέπονται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ.

Ὁ α' ἐπιλογιστὴς (12,9-11), ὡν πιθανῶς εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, καλεῖ μετὰ σεβασμοῦ (Zimmerli) τοῦτον σοφόν τε καὶ διδάσκαλον τοῦ λαοῦ καὶ ἐξάγει τὴν ποιότητα καὶ τὴν ὠφέλειαν τῶν ῥήσεων τοῦ τε Ἐκκλησιαστοῦ εἰδικώτερον καὶ τῶν σοφῶν γενικώτερον. Ἐὰν διὰ τοῦ ἐν στ. 11b «ὑπὸ ἐνὸς ποιμένος» νοεῖται ὁ Θεός, ἀξιοῦται ἐνταῦθα καὶ θεοπνευστία αὐτῶν. Ἀλλως πως θεωρεῖ τὴν συλλογὴν ὁ β' ἐπιλογιστὴς (12,9-11), ὅστις ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀτελεύτητον συγγραφὴν βιβλίων καὶ τὸ καταπνήτικὸν ἔργον τῆς μελέτης προτρέπει, ἄνευ μνείας τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ ὅλως διαφόρως ἀπὸ τούτου, εἰς ἀπροβλημάτιστον φόβον Θεοῦ καὶ ὑποταγὴν εἰς τὸν νόμον Αὐτοῦ ἐν ᾧ τῆς διὰ πᾶν ἔργον θείας κρίσεως. Τοῦτο ὑπενθυμίζει τοὺς νομιστικὸς ἐπιλόγους. Ὡς. 14,10. Μαλ. 3,22 καὶ ἐν στ. 12 τὸ Β' Πέτρ. 3,15 ἐξ. (Smend).

Οἱ δύο ἐπιλογισταὶ οὗτοι δύνανται ἐν τινι μέτρῳ νὰ θεωρηθοῦν καὶ διασκευασταὶ τοῦ βιβλίου. Οὕτω ὁ α' ἐξ αὐτῶν (R¹) πρὸς τῷ α' ἐπιλόγῳ ἔχει προσθέσει τὴν ἐν 1,1 ἐπιγραφὴν (οὕτω κατὰ τὸν Ellermeier, ἐνῶ κατὰ τὸν

Galling ἀνευ τοῦ πρώτου βασιλικοῦ τίτλου, προστεθέντος ὑπὸ τοῦ β' ἐπιλογιστοῦ) καὶ τὴν πλαισίωσιν τῆς συλλογῆς διὰ τῆς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἀφορώσης περιληπτικῆς ῥήσεως (1,2. 12,8), ἥτις, ὡς ὁ Ellermeyer ἔχει ὑποστηρίξει, δὲν πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς αὐτὸν τὸν Ἑκκλησιαστήν, καθόσον οὗτος ὁμιλεῖ μὲν συχνάκις περὶ χέβελ, τ.ἐ. περὶ ματαιότητος, ἀλλ' οὐχὶ τόσον γενικῶς ὅσον ἐν 1,2 καὶ δὲν ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως ταύτης κατὰ πληθυντικόν. Πιθανῇ ὡσαύτως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ α' διασκευαστοῦ πρόταξις τῆς περικοπῆς 1,3-11 ὡς προλόγου τῆς συλλογῆς, ὁπότε πρότερον ἢ ἀρχὴ ἦτο ἐν 1,12, ἐνθα ὁ Ἑκκλησιαστής παρουσιάζει ἑαυτὸν (Loretz). Ἐὰν περὶ τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς ἐμερίμνησεν ὁ α' διασκευαστὴς ἢ ἐὰν αὕτη ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, δὲν δύναται νὰ διαγνωσθῇ. Πάντως ὁ α' διασκευαστὴς δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ μεταβάλει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, ἅτε μετὰ θαυμασμοῦ ἀποδεχόμενος ταύτας.

Εἰς δὲ τὸν β' διασκευαστὴν (R^2), μεταγενέστερόν τινα διδάσκαλον τῆς σοφίας, πρὸς τῷ β' ἐπιλόγῳ ἀποδίδονται συνήθως αἱ ἐν 2,26a.bx. 3,17a. 5,18.7,26b.8,12b,13.11,9b προσθῆκαι. Πιθανωτέρα τούτων εἶναι ἢ ἐν 11,9b (μνεῖα τῆς κρίσεως), ἅτε ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ 12,14, ἐνῷ ἐναντι τῶν λοιπῶν πρέπει νὰ εἶναι τις ἐπιφυλακτικὸς, καθόσον ἡ νοοτροπία τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ εἶναι σταθμιστικὴ καὶ πολυσχιδῆς (Smend). Κατὰ τὸν Galling κ.ἄ. τοιαῦται προσθῆκαι πιθανῶς προέρχονται ἐκ τῆς κυκλοφορουμένης σοφίας. Δύνανται ὅμως αὗται νὰ σημαίνουν συμβιβασμὸν πρὸς τὴν παραδοσιακὴν σοφίαν· ἀντισταθμίζουσαι κυρίως τὴν ἐναντι τῆς ἀνταποδόσεως ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, ἐμφαίνουσι καὶ αὗται τὴν πρὸς δογματικὴν διόρθωσιν τοῦ βιβλίου ἐπιδιώξιν τοῦ β' διασκευαστοῦ. Οὗτος διὰ τονισμοῦ τῆς ιδέας περὶ τῆς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ λογοδοσίας τοῦ ἀνθρώπου ὑπερκερᾷ τὴν ἐκ τῆς παραδοσιακῆς σοφίας ἀπόκλινσιν τῆς ιδεολογίας τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ καὶ οὕτω καθιστᾷ τὸ φερώνυμον βιβλίον ἀνεκτὸν ἐν τοῖς κύκλοις τοῦ ὀρθοδόξου ἰουδαϊσμοῦ.

δ'. Γένεσις τοῦ βιβλίου

Συ γ γ ρ α φ ε υ ς. Οὗτος, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑποδηλοῦται ἐν γνησίοις τε καὶ διασκευαστικαῖς φράσεσι (1,1,2,12. 7,27. 12,8,9,10) διὰ τῆς προσωνομίας κ ω χ έ λ ε θ. Τὸ πραγματικὸν ὅμως ὄνομα τοῦ ἐν τῷ φερωνύμῳ βιβλίου ὁμιλούντος διδασκάλου εἶναι ἄγνωστον. Ἡ μόνη βιογραφικὴ εἰδησις περὶ αὐτοῦ παρέχεται ἐν τῷ α' ἐπιλόγῳ ὑπὸ τινος φίλου του καὶ προφανῶς μαθητοῦ του· «Ἐκτὸς δ' ὅτι ὑπῆρξεν ὁ Ἑκκλησιαστής σοφός, ἐδίδαξε καὶ τὸν λαὸν γινῶσιν» (12,9). Ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἥς ἡ ἀλήθεια δὲν ὑπόκειται εἰς ἀμφισβήτησιν, συνάγεται ὅτι ὁ κωχέλεθ ἐπηγγέλλετο τὸν διδάσκαλον σοφίας¹.

1. J. Meinholt, Die Weisheit Israels in Spruch, Sage und Dichtung, 1908.
— W. Baumgartner, Die israelitische Weisheitsliteratur, ThR NF. 5 (1933).

Οἱ σοφοὶ ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ὡς σύμβουλοι τοῦ βασιλέως (πρβ. Ἱερ. 18,18). Ἡ ἐν βασιλικῇ αὐτῇ θέσει αὐτῶν μαρτυρεῖται ὡσαύτως ἐν αἰγυπτιακαῖς καὶ μεσοποταμικαῖς πηγαῖς, ἐξ ὧν προσέτι μαυθάνομεν ὅτι προϋόντος τοῦ χρόνου ἡ δραστηριότης των ἐπεξετείνετο καὶ πέρα τῶν τῆς ἀρχούσης τάξεως ὁρίων ἐνθεν μὲν δι' ἐπαγγελματικῆς καὶ διαχειριστικῆς καθοδηγήσεως, ἐνθεν δὲ διὰ διδασκαλίας καὶ διαπαιδαγωγήσεως. Οὕτω ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐνάρμοσις τῆς σοφίας ἔσχε μακρὰν ἐξέλιξιν. Παρ' Ἰσραὴλ σοφὸς (ἐβρ. *חכם*) ἐθεωρεῖτο προαιχμαλωσιακῶς μὲν πᾶς ἔμπειρος καὶ ἐπιδέξιος γνώστης τῶν εἰς τινὰ περιοχὴν τοῦ βίου ἀφορώντων πραγμάτων, μεταιχμαλωσιακῶς δὲ πᾶς λόγιος ἐπαγγελλόμενος τὸν διδάσκαλον ἢ συλλογέα νουθητητικῶν ῥήσεων.

Ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ Ἑκκλησιαστής ἐμφανίζεται ὡς βασιλεὺς ἐν τε τῇ εἰς τὸν *α'* διασκευαστὴν ὀφειλομένη ἐπιγραφῇ (1,1) καὶ τῇ ἐκτενεῖ πρώτῃ ὁμάδῃ τῶν ῥήσεων του (1,12—2,26), διὸ καὶ ἡ λέξις *מלך* νοεῖται ἄλλως ὑπ' ἄλλων. Οὕτω ὁ Levy, βασιζόμενος ἐπὶ σχετικῶν χωρίων τοῦ βαβυλ. Ταλμουδ (Σανχεδρίν 102b. Σαββάθ 156a. Βεραχὼθ 64a. Γιττίν 62a), καθ' ὃ τὸ μέλεξ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς τιμητικὸς τίτλος τῶν ῥαββίνων, φρονεῖ ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ τίτλος οὗτος δηλοῖ οὐχὶ τὸν βασιλέα, ἀλλὰ τὸν διδάσκαλον. Ὁ Ginsberg, δικαίως θεωρῶν τὴν ἐξήγησιν ταύτην ὡς ἀναχρονιστικὴν, παράγει τὸ μέλεξ ἐκ ῥίζης ἐχούσης ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ νοτιοαραβικῇ, τῇ αἰθιοπικῇ καὶ τῇ νέᾳ ἀραβικῇ τὴν σημασίαν *κ ε κ τ ῆ σ θ α ι*, ἐν δὲ τῇ ἀκκαδικῇ τῆς Οὐγαρίτιδος τὴν σημασίαν *ἐ ξ ο υ σ ι ἄ ζ ε ι ν*² καὶ νοεῖ αὐτὸ ὡς «γαιοκτῆμων», «πλούσιος». Ὁ Albright παράγει τὴν λέξιν, ἣν καὶ ἀναγινώσκει μωλέχ ἢ μαλλάχ, ἐκ ῥίζης ἐχούσης τὴν ἐν τῇ φοινικικῇ, τῇ ἐβραϊκῇ (Νεεμ. 5,7) καὶ τῇ βιβλικῇ ἀραμαϊκῇ (Δαν. 4,24) μαρτυρουμένην σημασίαν *σ υ μ β ο υ λ ε υ ε ι ν* καὶ βλέπει ἐν αὐτῇ τὸν «σύμβουλον». Παρόμοιον τι δέχεται καὶ ὁ K r o e b e r, ὅφ' οὗ τὸ μέλεξ νοεῖται ὡς «σύνοδρος».

Αἱ ἐξηγήσεις ὅμως αὗται προσκόπτουν εἰς τὸ ὅτι ὁλόκληρος ἡ εἰρημένη ὁμάς ῥήσεων βασιζέται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔχει διαβιώσει καθ' ἡγεμονικὸν τρόπον. Λαμβάνων δὲ τις ὑπ' ὅψιν ὅτι μετὰ τὴν περικοπὴν ταύτην

σ. 259-287. — W. Z i m m e r l i, Zur Struktur der alttestamentlichen Weisheit, ZAW 51 (1933); σ. 177-204. — O. S. R a n k i n, Israel's Wisdom Literature, 1936. — H. R i n g g r e n, Word and Wisdom, 1947. — W. B a u m g a r t n e r, The Wisdom Literature, IV: Ecclesiastes, ἐν OTMSt, Oxford 1951 (1961), σ. 221-227. — H. G e s e, Lehre und Wirklichkeit in der alten Weisheit, 1958. — H. H. S c h m i d, Wesen und Geschichte der Weisheit (BZAW 101), Berlin 1966, σ. 186 ἐξ. — G. v o n R a d, Weisheit in Israel, 1970. — R. R e n d t o r f f, Geschichtliches und weisheitliches Denken im Alten Testament, ἐν W. Z i m m e r l i-Festschrift (1977), σ. 544-553.

2. Πρβ. Y. M u f f s, Studies in the Aramaic Legal Papyri from Elephantine, 1969, σ. 206.

οὐδείς πλέον γίνεται λόγος περὶ βασιλικῆς ιδιότητος τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν, ἐξ ἧς κατάγεται τὸ φερώνυμον βιβλίον, δὲν ὑπῆρχεν ἐν Παλαιστίνῃ ἀνεξάρτητος βασιλεὺς, τεκμαίρεται μετ' ἄλλων τε ἐρμηνευτῶν καὶ τοῦ Lauha ὅτι ἡ βασιλικὴ ιδιότης ἐπιννοεῖται ὡς μέσον φιλολογικῶν ὅρων. Ἡ τοιαύτη ἐπινόησις στηρίζεται, ὡς φαίνεται, εἰς παλαιὰν ἀνατολικήν, καὶ ἰδίᾳ αἰγυπτιακὴν, συνήθειαν, καθ' ἣν ἡ περὶ σοφίας διδασκαλία παρείχετο ὑπὸ μορφὴν «βασιλικῆς διαθήκης», νοουμένης ὡς παραινέσεως πρὸς νεαρὸν ἄρχοντα ἢ βασιλέα. Οὕτω ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν βιβλίου, κατὰ τὸν α' ἐπίλογον σοφός τις, ὑποδύεται τὸν βασιλέα Σολομῶντα, ἵνα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑπ' ἄλλων σοφῶν πρεσβευόμενα διασαφήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ διδασκαλίαν καὶ ἰδίᾳ ὅτι πᾶν τὸ «ὑπὸ τὸν ἥλιον», μηδὲ τοῦ πλούτου καὶ τῆς σοφίας ἐξαιρουμένων (2,15,21) εἶναι ματαιότης (χ έ β ε λ). Περὶ τῆς σφαλερότητος τῆς εἰς τὸν Σολομῶντα ἀναγωγῆς τοῦ βιβλίου, διαγινωσθείσης σαφῶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ H. Grotius (Annotationes in Vetus Testamentum, 1644), εἶναι ἀπὸ μακροῦ ὁμόφωνος ἡ περὶ αὐτὸ ἀντικειμενικὴ ἔρευνα.

Γ λ ὤ σ σ α. Ἡ ἐν τοῖς τὰ μάλιστα μεταγενεστέροις βιβλίοις τῆς Π. Διαθήκης θέσις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ μαρτυρεῖται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἰδεολογίας του ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μορφῆς τῆς γλώσσης του. Ἐν σχέσει πρὸς ταύτην ἀξία μνείας ἐνταῦθα εἶναι ἡ κλασσικὴ καταστάσα γνώμη τοῦ Franz Delitzsch· «Ἐὰν τὸ βιβλίον τοῦ κωχέλεθ ἦτο παλαιοσολομώντειον, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἱστορία τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης». Τοῦτο ἔπειτα ἐπεβεβαίωσαν λεπτομερῶς ὁ Siegfried καὶ ὁ Podechard. Ἐν τῷ βιβλίῳ, οὗτινος ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει τὴν Πεντάτευχον (πρβ. 5,3 ἐξ. πρὸς Δευτ. 23,22-24), περιέχονται πολλὰ ἄπαξ λεγόμενα (βλ. Delitzsch. Πρβ. L a u h a), ἅτινα ὅμως εἶναι εὐχρηστα ἐν τῇ μεταβιβλικῇ ἐβραϊκῇ γλώσσῃ· λ.χ. β α τ ᾱ λ (12,3: γ' πλ. τετ. Κᾱλ β α τ τ ε λ ο ὕ ᾱ ρ γ ο ὕ σ ι ν), δ α ρ ε β ᾱ ν (12,11: πλ. δ α ρ ε β ω ν ὦ θ β ο ὕ κ ε ν τ ρ α ἐν μεταφ. ἐννοίᾳ. Ὁ ἐν. ἀπαντᾷ ἐν Α' Σαμ. 13, 21), ἡ ο υ μ μ ᾱ ρ (10,8: λ ᾱ κ κ ο ς), μ ι σ ᾱ ἐ ν (4,13.9,15 ἐξ. πέν η ς), ᾱ β ι γ γ ω ν ᾱ (12,5: κ ᾱ π π α ρ ι ς), ᾱ (11,6: ἐν πλαγίᾳ ἐρωτήσῃ· ᾱ ζ ἐ π ο ῖ ο ν). Περιέχονται ὡσαύτως δύο δάνειοι περσικαὶ λέξεις· πα ρ δ ῆ ς (2,5: ουφαρδεσίμ καὶ δε ν δ ρ ὦ ν α ς. Πρβ. Ἄσμ. ἄσμ. 4,13. Νεεμ. 2,8) καὶ π ι θ ᾱ μ (8,11 ἀ πό φ α σ ι ς).

Οἱ δὲ ἀραμαϊσμοὶ (πρβ. L a u h a) εἶναι τοσοῦτοι, ὥστε ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μόνον τὸ Ἄσμα ἁσμάτων καὶ ἡ Ἑσθὴρ δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὸν Ἑκκλησιαστήν· λ.χ. σ ὦ φ (3,11. 7,2. 12,13 τέ λ ο ς, ρ ε' ο ὗ θ (1,14 ἐ π ι δ ῖ ὡ ξ ι ς), μ ε δ ι ν ᾱ (5,7 ἐ π α ρ χ ῖ α), σ α λ ᾱ τ (2,19. 8,9 ἐ ξ ο υ σ ι ᾱ ζ ω), ζ ε μ ᾱ ν (3,1 ὥ ρ ι σ μ ῆ ν ο ς χ ρ ὶ ο ς), τ α κ ᾱ φ (4,12 ὑ π ε ρ ι σ χ ὡ. 6,10: ἀ ν ᾱ γ ν. κ ε ρ α ῖ), ᾱ δ ἐ ν (4,3 εἰ σ έ ε τ ι), ᾱ ε β ᾱ ρ (1,10 ἡ δ η), μ α δ δ ᾱ (10,20 σ κ έ ψ ι ς. Ἀ ν ᾱ γ ν. β ε μ α τ ω τ ω ᾱ ᾱ ᾱ ᾱ ἐ ν τ ῇ κ λ ῖ ν η σ ο υ), ὁ β χ Πι. (4,2 μ α κ α ρ ῖ ζ ω. 8,15 ἐ ξ υ μ ν ὡ),

ἰ λ λ ο ὺ (6,6 ἐάν: ἐπὶ ἀντιθέτου πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρβ. Ἑσθ. 7,4), π έ θ ε ρ (8,1 ἐξ ἡ γ η σ ι ς), κ ε ρ α β (9,18 σ ύ ρ ρ α ξ ι ς), κ ι θ ρ ὶ ν (2,21. 4,4 ἐ π ι δ ε ξ ι ὀ τ η ς. 5,10 θ φ ε λ ο ς). Ἡ ἐπὶ τοῦ λεξιλογίου, τῆς μορφολογίας καὶ τῆς συντάξεως ἐπιδράσεις τῆς ἀραμαϊκῆς εἶναι τόσον αἰσθητῇ, ὥστε ὑπεστηρίχθη ἔνθεν μὲν ὅτι ὁ Ἑκκλησιαστής εἶχε στοχασθῇ ἐν ἀραμαϊκῇ γλώσσῃ (Margoliouth³, Gordis⁴, ἔνθεν δὲ ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι μετάφρασις ἐξ ἀραμαϊκοῦ κειμένου (Burkitt⁵, Zimmermann⁶, Torrey⁷, Ginsberg⁸).

Ἐχουν ὡσαύτως ἀναζητηθῇ χαναναιοφαινικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὁρολογίας, τῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ βιβλίου (Dahood⁹, ὑποστηρικθεὶς ὑπὸ τοῦ Albright¹⁰). Δύναται τις, ὡς εἰκόσ, νὰ παρατηρήσῃ ἐνιαχοῦ τοῦ βιβλίου τὴν κοινὴν δυτικοσημιτικὴν γλωσσικὴν βάσιν (Magnanini¹¹), ἐπὶ παραδείγματος ἐν τῷ λεξιλογίῳ, ἀλλ' εἶναι ἥμισυ πιθανὴ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἀρχαϊκὴ τις οὐγαριτικὴ κληρονομία εὐρίσκεται ἐν ὅλῃ τῇ γλωσσικῇ διατυπώσει συγγραφῆς, καταγομένης ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (Lauha). Μεταγενέστερόν τι γλωσσικὸν στάδιον ἐμφαίνουν περαιτέρω τοιαῦται γραμματικαὶ ἰδιουτυπίαί, οἷαι ἡ ἔλλειψις τοῦ μὴ τετελ. μετὰ βαῦ τῆς ἀκολουθίας, ἡ δαψιλῆς χρῆσις τῶν μετοχῶν, ἡ προτίμησις τοῦ ἀναφ. ὅ ἐ (ἐν συγκρίσει

3. S. Margoliouth, The Prologue of Ecclesiastes, Exp. 8 (1911), σ. 463-470.

4. R. Gordis, The Original Language of Qohelet, JQR 37 (1946/47), σ. 67-84. — Τοῦ αὐτοῦ, The Translation-Theory of Qohelet Re-examined, JQR 40 (1949/50), σ. 103-116. — Τοῦ αὐτοῦ, Kohelet. Hebrew or Aramaic?, JBL 71 (1952), σ. 93 ἐξ.

5. F. C. Burkitt, Is Ecclesiastes a Translation?, JThSt 23 (1921/22), σ. 22-26.

6. F. Zimmermann, The Aramaic Provenance of Qohelet, JQR 36 (1945/46), σ. 17-45. — Τοῦ αὐτοῦ, The Question of Hebrew in Qohelet, JQR 40 (1949/50) σ. 79-102.

7. C. C. Torrey, The Question of the Original Language of Qoheleth, JQR 39 (1948/49), σ. 151-160.

8. H. L. Ginsberg, λ. Ecclesiastes, ἐν EJ (1972), τ. 6, σ. 349-355.

9. M. Dahood, Canaanite-Phoenician Influence in Qoheleth, Bibl 33 (1952), σ. 30-52, 191-221. — Τοῦ αὐτοῦ, The Language of Qoheleth, CBQ 14 (1952), σ. 227-232. — Τοῦ αὐτοῦ, Qoheleth and Northwest Semitic Philology, Bibl 43 (1962), σ. 349-365. — Τοῦ αὐτοῦ, Canaanite Words in Qoheleth 10,20, Bibl 46 (1965), σ. 210-212. — Τοῦ αὐτοῦ, The Phoenician Background of Qoheleth, Bibl 47 (1966), σ. 264-282.

10. W. F. Albright, Some Canaanite-Phoenician Sources of Hebrew Wisdom, VTSuppl 3 (1955), σ. 1-15.

11. P. Magnanini, Sull' origine letteraria dell' Ecclesiaste, Annali dell' Istituto Orientale di Napoli, NS 18 (1968), σ. 363-384.

πρὸς τὸ 'α ὁ ε ρ) καὶ τῆς προσ. ἀντ. 'α ν ι (ἀντὶ 'α ν ω χ ι) καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τῶν προθ. 'ε λ καὶ 'ά λ. Παρατηρητέον ὡσαύτως ὅτι ὁ Ἑκκλησιαστὴς ἀρέσκειται εἰς τὴν χρῆσιν παραγῶγων λέξεων μετὰ καταλήξεων — ὦ ν καὶ — ο ὁ θ, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων ὕστερον ἐγένετο συνήθης ὁ τοιοῦτος σχηματισμὸς λέξεων.

Καταφανὴς εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς, ἥτις κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ἦτο ἡ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μεσογειακαῖς χώραις γλῶσσα τῶν πεπαιδευμένων. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις δὲν εἶναι τόσον, ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις, εὐρεῖα, καθόσον εἰς τὴν μείωσιν αὐτῆς ἔχει συντελέσει ἡ μεταξὺ τῶν ἐβραϊκῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ῥιζῶν ὑπάρχουσα οὐσιώδης διαφορὰ. Ὡς παραδείγματα συνήθως προσάγονται τὰ ἐξῆς: ᾠ α φ ε (3,11. 5,17 καλόν), 'α σ ὦ θ τ ὠ β (3,12 εὖ π ρ ά τ τ ε ι ν), σ ε ν ά β ε 'ε ν ά β ἐ ν έ ν ν ο υ ρ ω 'ε (8,16 Ο' ὕ π ν ο ν ἐ ν ὀ φ θ α λ μ ο ῖ ς α ὕ τ ο ὕ ο ὐ κ ἔ σ τ ι β λ έ π ω ν), μ ε λ ε 'ά (11,5 ἔ γ κ υ ο ς), χ ω λ ε λ ο ὁ θ. (1,17. 2,12. 7,25. 9,3. 10,13 ἀ ν ο η σ ί α). Κατὰ ταῦτα ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἐκπροσωπεῖ τὸ τελευταῖον στάδιον ἐξελλίξεως τῆς ἐβραϊκῆς τῆς Π. Διαθήκης.

Χ ρ ό ν ο ς. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ δὲν ὑπάρχουν ἐν αὐτῷ σχετικαὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι. Τὰ χωρία, ἐν οἷς ἴσως εὐρίσκονται ἱστορικοὶ ὑπαινιγμοὶ (λ.χ. 4,13-16. 7,19. 8,2 ἐξ. 9,13-16. 10,4 ἐξ., 16 ἐξ.) εἶναι ὅλως ἀόριστα καὶ ἀντλοῦν ἐξ ἀσαφῶν λαϊκῶν παραδόσεων. Ἐν αὐτοῖς γίνεται λόγος οὐχὶ περὶ ἀποδεικτῶν γεγονότων ἀλλὰ περὶ τυπικῶν περιπτώσεων. Κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐξ αὐτῶν ἐξαγωγή θετικῶν συμπερασμάτων περὶ τοῦ χρόνου προελεύσεως τοῦ βιβλίου. Ἐὰν τὸ χωρίον 8,2 ἐξ. περιέχῃ προτροπὴν πρὸς τήρησιν τοῦ ὅρκου πίστεως εἰς τὸν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ὄντα βασιλέα καὶ ἀποφυγὴν ἀναγνωρίσεως ἄλλου, ἡ τοιαύτη προτροπὴ δύναται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Lauha, νὰ σχετισθῇ πρὸς τοὺς χρόνους τῶν μεταξὺ τῶν πτολεμαίων καὶ τῶν σελευκιδῶν ἀγώνων ὑπὲρ τῆς Παλαιστίνης (πρβ. Δαν. 11,14). Ἐξ ἄλλου ἡ προϋποτιθεμένη γενικὴ κατάστασις, (εἰρήνη, δυνατότης πλουτισμοῦ, κοινωνικαὶ διακρίσεις, αὐστηρὰ διοικήσεις) εἶναι ἡ τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων (Hengel). Ἡ χρονολόγησις αὕτη ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τῆς ἀραμαϊζούσης γλώσσης, ἥτις χαρακτηρίζει τὰ τελευταῖα προϊόντα τῆς γραμμικτείας τῆς Π. Διαθήκης. Προφανῶς τὸ βιβλίον κατὰγεται ἐκ τῆς πρὸ τῆς μακκαβαϊκῆς ἐξεγέρσεως μεταγενεστέρως μεταιχαλωσιακῆς ἐποχῆς: περὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ἀγώνων τῶν μακκαβαϊκῶν χρόνων δὲν ὑπαινίσσεται τι ὁ Ἑκκλησιαστὴς. Τὸ τελευταῖον χρονικὸν ὄριον συγγραφῆς τοῦ βιβλίου δηλοῦται μετὰ βεβαιότητος ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Σειράχ οὐ μόνον γνωρίζει τὸ βιβλίον τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ¹², ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει ἐνιαχοῦ, ὡς παρατηρεῖ

12. S. Margoliouth, Ecclesiastes and Ecclesiasticus, Exp 5 (1908), σ. 118-126.

ὁ Hertzberg, κατὰ λέξιν πρὸς αὐτὸ συμφωνίαν. Ἡ ἐν τοῖς κουμρανικοῖς χειρογράφοις παρουσία τοῦ βιβλίου τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ¹³, μάρτυρουμένη δι' ἐκτενῶν ἐβρ. ἀποσπασμάτων τοῦ α' ἡμίσεος τῆς 2ας ἐκ/δος π.Χ., προϋποθέτει παρέλευσιν ἀναλόγου χρόνου ἀπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐν τῇ κουμρανικῇ κοινότητι καθιερώσεώς του. Οὕτω ἐκ τῆς γλώσσης, τῆς νοοτροπίας καὶ τινων ὑπαινιγμῶν συνάγεται ὅτι ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ δύναται νὰ τεθῇ ἐν τῷ β' ἡμίσει τῆς 3ης ἐκ/δος π.Χ. καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ φερωνύμου βιβλίου πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἐκ/δος. Ζήτημα μεταγενεστέρως προελεύσεως δὲν ἐγείρεται, διότι, ὡς ἐλέχθη, ἡ ὑπαρξίς τοῦ βιβλίου προϋποτίθεται γνωστὴ ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Σειράχ καὶ μαρτυρεῖται ἐν τοῖς κουμρανικοῖς χειρογράφοις.

Τὸ π ο ς. Περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ καὶ τοῦ τόπου συγγραφῆς τοῦ βιβλίου του ὑπάρχει διχογνωμία, δι' ἧς ἀντιπροτείνονται ἡ Παλαιστίνη (Ἱερουσαλήμ) καὶ ἡ Αἴγυπτος (Ἀλεξάνδρεια). Ὑπὲρ τῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀφορώσης ἐκδοχῆς τάσσονται ἄλλοι τε καὶ ὁ Humbert, ὁ Klei-
nert, ὁ Volz καὶ ὁ Lévy. Τὰ ἐπιχειρήματά των στηρίζονται κυρίως ἐνθεν μὲν εἰς τὸ ὅτι αἱ περὶ ποταμῶν, θαλάσσης, θαλασσοπλοῖας καὶ κλίματος περιγραφαὶ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ κατὰ τὴν γνώμην των ἐναρμόζονται καλλίτερον εἰς τὴν Αἴγυπτον παρὰ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἐνθεν δὲ εἰς τὸ ὅτι αἱ ἐπαφαὶ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ μετὰ τῶν ἐλληνιστικῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων ὑποδηλοῦν τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μᾶλλον ἢ τὴν ἐν τῇ πολιτιστικῶς ἀπομεμονωμένῃ Ἱερουσαλήμ συγγραφὴν τοῦ βιβλίου.

Ἡ πλειονότης ὅμως τῶν ἐρμηνευτῶν δέχεται τὴν Παλαιστίνην ὡς ἀποδεδειγμένον τόπον καταγωγῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ. Ἰδίᾳ ὁ Hertzberg, ἀναλύσας τὰς περὶ φυσικοῦ καὶ λαϊκοῦ βίου περιγραφάς, κατέδειξεν ὅτι οἱ ὑποτιθέμενοι αἰγυπτιακοὶ ὑπαινιγμοὶ δύνανται νὰ ἐναρμονισθοῦν, τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου, πρὸς τὰς παλαιστινιακὰς συνθήκας καὶ ὅτι ἀντιθέτως ὑπάρχουν πολλὰ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ περιγραφομένῳ τρόπῳ ζωῆς, ἅτινα ἔχουν ἰδιόζουσαν παλαιστινιακὴν χροιάν καὶ οὐδαμῶς δύνανται νὰ ἔχουν θέσιν ἐν Αἰγύπτῳ· λιθόδμητος περίφραξις ἀγροῦ (10,9) λατόμησις (10,9), φρέατα (12,6), κλιματικαὶ συνθήκαι (1,6. 11,3. 12,2), μνεῖα τοῦ ναοῦ καὶ τῶν θυσιῶν (4,17. 9,2) προσιδιάζουν οὐχὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀλλ' εἰς τὴν Παλαιστίνην¹⁴. Οὕτω δύναται τις νὰ δεχθῇ μετὰ τοῦ Hertzberg ὅτι ἡ γεωγραφικὴ εἰκὼν τοῦ βιβλίου εἶναι παλαιστινιακὴ καὶ ὅτι αἱ πρὸς τὴν Παλαιστίνην σχέ-

13. J. Muilenburg, A Qoheleth Scroll from Qumran, BASOR 135 (1954), σ. 20-28. — F. M. Cross, The Oldest Manuscripts from Qumran JBL 74 (1955), σ. 147-172 (βλ. ἰδίᾳ σ. 153 καὶ 162). Βλ. ὡσαύτως RB 63 (1956), σ. 58. — R. Gordis, Qohelet and Qumran — a study of style, Bibl 41 (1960), σ. 395-410.

14. H. W. Hertzberg, Palästinsische Bezüge im Buche Kohelet, ZDPV 73 (1957), σ. 113-124 (=Baumgartel-Festschrift, 1959, σ. 63-73). Βλ. καὶ Lauha.

σεις ὑποδηλοῦν ὡς τόπον συγγραφῆς αὐτοῦ τὴν Ἱερουσαλήμ. Αὕτη ἦτο καὶ τότε πνευματικὸν κέντρον, οὗτινος τὰς διεθνεῖς, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ ἑλληνιστικὸν περιβάλλον, πολιτιστικὰς σχέσεις ἐμφαίνουσι καὶ μόνον τὰ Μακκαβαϊκὰ βιβλία. Αἱ δ' ἐκ καθαρῶς γλωσσικῶν λόγων γενόμεναι προσπάθειαι πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Ἑκκλησιαστὴς ἔδρασεν ἐν Φοινίκῃ (Dahood) ἢ ἐν Βαβυλωνίᾳ (Gordon) κρίνονται ὡς μὴ πειστικαὶ καὶ ἀτελεσφόρητοι.

ε'. Ξεναὶ ἐπιδράσεις

Ὅτι ὁ Ἑκκλησιαστὴς οὐ μόνον συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ἰσραηλῆτικὴν σοφίαν ἀλλὰ καὶ οἰκοθεν ἀνήκει εἰς αὐτὴν εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀναμφισβήτητον. Πέρα ὅμως τούτου πολλὰ δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ περὶ ξένων ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεων, προσπαθῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς σκέψεως καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ¹⁵. Τὸ ἐρευνητικὸν διαφέρειν ἔχει στραφῇ ἰδίᾳ πρὸς ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις¹⁶, καθόσον ὁ μὲν Ἑκκλησιαστὴς ζῇ κατὰ τοὺς πρώτους ἑλληνιστικούς χρόνους, τὸ δὲ βιβλίον του κατὰγεται ἐκ τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτιστικοῦ χώρου.

Ἰδεολογικὴ τις ὁμοιότης τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς στωικούς, διδάσκοντας τὴν ἀναγκύκλησιν καὶ τὴν φυσικὴν ἑτεραρχίαν, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς ἐπικουρείους, ἐκδεχομένους τὴν ἡδονὴν ὡς τὸ μόνον πραγματικὸν ἀγαθόν, ἐξουδετεροῦται δι' ἰδεολογικῆς διαφορᾶς τοῦ ἀπὸ τε τῶν στωικῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων, ἐκείνων μὲν ἀποδεχομένων τὸν πανθεῖσμόν, τὴν αἰσιοδοξίαν καὶ τὴν ἔναντι τῶν βιοτικῶν περιστάσεων καὶ τοῦ θανάτου ἀπάθειαν, τούτων δὲ ἐχομένων τοῦ δόγματος τῆς αὐταρχίας. Ὅτι ἰδέαι τινὲς τοῦ

15. P. Kleinert, Sind im Buche Koheleth ausserhebräische Einflüsse anzuerkennen?, ThStKr 56 (1883), σ. 661-682.

16. A. Palm, Qohelet und die nacharistotelische Philosophie, 1885. — E. Pfeleiderer, Die Philosophie des Heraklit von Ephesus im Lichte der Mysterienidee, 1886, σ. 255-288. — P. Menzel, Der griechische Einfluss auf Prediger und Weisheit Salomos, 1889. — M. Friedländer, Griechische Philosophie im Alten Testament: Eine Einleitung in die Psalmen- und Weisheitsliteratur, 1904 (βλ. ἰδίᾳ σ. 151-157). — E. Sellin, Die Spuren griechischer Philosophie im Alten Testament, 1905. — P. Heinisch, Griechische Philosophie und Altes Testament I (Biblische Zeitfragen 6), 1913. — H. Ransdon, Ecclesiastes and the Early Greek Wisdom Literature, 1925. — T. Boman, Das hebräische Denken im Vergleich mit dem Griechischen, 1959³. — M. Hengel, Judentum und Hellenismus, WUNT 10) Tübingen 1969 (1973²), σ. 210-240. — E. Horton Jr, Koheleth's Concept of Opposites as compared to samples of Greek Philosophy and Near and Far Eastern Wisdom Classics, Numen 19 (1972), σ. 1-21. — R. Braun, Kohelet und die frühhellenistische Popularphilosophie, (BZAW 130) Berlin 1973. — Th. Middendorp, Die Stellung Jesu Ben Siras zwischen Judentum und Hellenismus, Leiden 1973, σ. 85 ἐξ.

Θεόγνιδος, οἷαι ἡ ἠθικὴ διαστροφή τοῦ κόσμου, ἡ κάρπωσις τῆς ἡμέρας, ἡ ἐναντι τῆς ζωῆς ὑπεροχὴ τοῦ μὴ γεννηθέντος καὶ ἡ νοσταλγικὴ ἐπιπόθησις τῆς νεανικῆς ἡλικίας, ἀναφαίνονται καὶ παρὰ τῷ Ἐκκλησιαστῇ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς εἰς τοιαῦτα θέματα ἐνασμενίσεως οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἰσραηλιτικῆς σοφίας ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐν γένει γνωμικοῦ φιλολογικοῦ εἵδους. Πάντως ὁ Θεόγνις διαφέρει τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ κυρίως κατὰ τὸ ὅτι ὁ σκοπὸς του εἶναι κοινωνικοπολιτικός.

Δύναται τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ ὅτι ἄμεσος ἐξάρτησις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως εἶναι ἀναπόδεικτος, καθόσον τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἐξ ἐπόψεως μὲν μορφῆς δὲν ἀντιστοιχεῖ, ὡς ἔχει νομισθῇ, εἰς ὠρισμένον σχῆμα τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας ἢ καὶ αὐτὴν τὴν λαϊκὴν φιλοσοφικὴν διατριβήν, ἐξ ἐπόψεως δὲ περιεχομένου δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν διδασκαλίαν μιᾶς τῶν τότε φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ἡ περὶ ἐξαρτήσεως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας θεωρία, ὡς αὕτη διευτυπώθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Ranston καὶ ἀνεπείσθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Hengel καὶ τοῦ Braun, περιέχει βέβαιον στοιχείον μόνον ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀντανανκλοῦν ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ τὸ ἑλληνιστικὸν περιβάλλον. Ἐὰν ἡ κατὰ πόσον ὁ Ἐκκλησιαστής ἦτο γνώστης τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ γραμματείας, δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ τι μετὰ βεβαιότητος. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι ἡ πνευματικὴ κρίσις, ἣν διέρχεται ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐκφράζεται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ ζωηρῶς ἀτομικὸν καὶ πρὸς τὴν παραδοσιακὴν σοφίαν κατὰ πολὺ ἐναντιούμενον τρόπον.

Κατ' ἄλλους ἐρευνητὰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ δύναται νὰ σχετισθῇ στενῶς πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν γραμματείαν¹⁷. Αἰγυπτιακαὶ ὅμως ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐπιδράσεις, ὡς ταύτας νοεῖ ὁ Humbert, δὲν ἐπιβεβαιοῦνται. Ὑπάρχουν βεβαίως σημεῖα τινὰ ἐπαφῆς μετὰ τῆς αἰγυπτιακῆς σοφίας, ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν ἐμφαίνουσι ἐσωτέραν ἐπίδρασιν. Οὕτω ἡ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀπόδοσις τῆς περὶ σοφίας διδασκαλίας εἰς βασιλέα δύναται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, νὰ θεωρηθῇ φιλολογικὴ ἐπινόησις, βασιζομένη ἐπὶ τῆς αἰγυπτιακῆς συνηθείας, καθ' ἣν ἡ περὶ σοφίας διδασκαλία παρείχετο ὑπὸ μορφὴν «βασιλικῆς διαθήκης». Ἀλλ' ἐνῶ ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς κειμένοις ἡ ὑπὸ βασιλέως ἢ αὐλικοῦ ἀπευθυνομένη πρὸς διάδοχόν του παραινετικὴ διδασκαλία παρέχεται πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἡ βασιλικὴ ἐπινόησις δὲν προϋποθέτει σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν θάνατον. Φράσεις τινὲς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ὡς ἡ ἐν 1,3. 2,22. 3,16 ὑπὸ τὸν ἡλίον, ἀπαντοῦν μὲν ἐν αἰγυπτιακοῖς κειμένοις, ἀλλ' ὡς καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς εὐ-

17. P. Humbert, *Recherches sur les sources égyptiennes de la littérature sapientiale d' Israël*, 1929. — R. Anthes, *Lebensregeln und Lebensweisheit der alten Ägypter*, (AO 32,2) 1933. — E. Würthwein, *Die Weisheit Ägyptens und das Alte Testament*, (Schriften der Philipps-Universität Marburg 6), 1960.

χρηστοῦσαι δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἡθελημένοι ἐξαρτήσεις. Ἡ δ' ἐν τῷ ἔσχατι τοῦ σαμβυκιστοῦ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς αἰγυπτιακῆς γραμματείας ἐμφανιζομένη ἰδέα περὶ ἀπολαύσεως τοῦ βίου ἐν ὧσιν τοῦ ἀναποφύκτου θανάτου, ὥστερ καὶ ἡ ὕπσιθεν αὐτῆς εὐρισκομένη ἀπαισιοδοξία, δὲν εἶναι τόσο χαρκτηριστικὴ διὰ τὴν αἰγυπτιακὴν σοφίαν, ὅσον ἡ ὁμολογία τῆς διὰ τὸν Ἑκκλησιαστήν. Ἀλλως τε ἡ τοιαύτη ἰδέα κατὰ τινὰ τρόπον ἐκφράζεται παρ' ἄλλοις τε λαοῖς καὶ αὐτοῖς ἰδίᾳ τοῖς σημίταις (πρβ. Ἡσ. 22,13). Ἐὰν ὁ Ἑκκλησιαστής ἐχῇ παραλάβει τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος ἰδέαν ἐκ τινος φιλολογικῆς πηγῆς, αὕτη προφανῶς ὑπὸ βαβυλωνιακὴν ἐπίδρασιν πρέπει νὰ εἶναι κυρίως τὸ ἔπος τοῦ Γιλγὰμὲς (Lauha).

Πράγματι ἐρένηνται τινες φρονοῦν ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἔχουν ἐπίδρασις βαβυλωνιακαὶ παραδόσεις¹⁸. Ἐν προκειμένῳ ὅμως δὲν πρόκειται τόσο περὶ ἀμέσων φιλολογικῶν παραλαβῶν, ὅσον περὶ ἀνεπιγνώστου συγγενείας ἐν τῇ παλαιᾷ κοινῇ σημιτικῇ διανοήσει καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ γενικῆς οἰκειότητος μετὰ τοῦ σχετικῆς προβληματισμοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι μεσοποταμικαὶ τινες σοφιστολογικαὶ συγγραφαὶ δύνανται νὰ σχετισθοῦν πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, ἀλλ' ἴστανται μᾶλλον ἐγγὺς τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ. Εἰς αὐτὰς ἀνήκουν κυρίως τὰ «Αἰνέσω τὸν κύριον τῆς σοφίας» καὶ ὁ περὶ ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος «Διάλογος μετὰ τοῦ κυρίου καὶ δούλου», ἐν οἷς ἐξετάζεται τὸ περὶ πραγματοποιήσεως τῆς θείας δικαιοσύνης ζήτημα. Ἀλλ' ὁ βαβυλωνιακὸς διάλογος οὗτος, καλούμενος ἐνίοτε «Ὁ βαβυλωνιακὸς Ἑκκλησιαστής»¹⁹, δὲν εἶναι κυρίως ἐκφρασις ἀπαισιοδόξου φιλοσοφίας, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι πράττει ὁ ἄνθρωπος εἶναι διεστραμμένον· μᾶλλον πρόκειται περὶ στωικτικοῦ ποιήματος. Ποιεῖται δὲ χρῆσιν παλαιότερων παραδόσεων καὶ φιλολογικῶν κινήτρων, ὧν γνώστης ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ἑκκλησιαστής· λ.χ. τῆς ἀντιλεγόμενης ἀξίας τῆς γυναικὸς (7,26. 9,9) καὶ τῆς ἀξίας καλοῦ γεύματος (2,24. 3,13. 5,18. 6,2. 9,7. Πρβ. Σοφ. Σειρ. 14,11-19).

Ἐνῶ αἱ σχέσεις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ πρὸς τὰ μνημονευθέντα βαβυλωνιακά ἔργα περιορίζονται εἰς γενικά θέματα καὶ φράσεις, αἱ πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Γιλγὰμὲς σχέσεις αὐτοῦ εἶναι συγκεκριμέναι. Τὸ ἔπος τοῦτο, οὗτινος ἡ γνῶσις ἀναμφιβόλως ἀνήκεν εἰς τὴν γενικὴν μόρφωσιν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς,

18. W. Baumgartner, Israelitische und altorientalische Weisheit, 1933. — J. Fichtner, Die altorientalische Weisheit in ihrer israelitisch-jüdischen Ausprägung, (BZAW 62) 1933. — F. Nötscher, Biblische und babylonische Weisheit, BZ NF 6 (1962), σ. 120-126. — O. Loretz, Qohelet und der Alte Orient, 1964. — H. H. Schmid, Wesen und Geschichte der Weisheit. Eine Untersuchung zur altorientalischen und israelitischen Weisheitsliteratur, (BZAW 101) 1966. — E. Horton Jr, βλ. τὴν ἐν σ. 317 ὑπ' ἀριθμ. 16 ὑποσημείωσιν.

19. E. Ebeling, Ein babylonischer Qohelet, (Berliner Beiträge zur Keilschriftforschung I/1) Berlin 1922.

ἦτο καὶ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν τόσον καλῶς γνωστόν, ὥστε κίνητρά τινα αὐτοῦ ἀναφαίνονται ἐν τῷ βιβλίῳ του. Οὕτω ἡ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ προτροπὴ εἰς χαρὰν συμποσίου, λαμπρᾶς ἐσθῆτος, μυρώσεως καὶ συζυγικῆς ἀπολαύσεως (9,7-9) ἐνθυμίζει τὴν πρὸς τὸν Γιλγὰμέξ συμβουλὴν τῆς Σιδούρι (ANET, σ. 89). Ἡ ἀλγεινὴ παρατήρησις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ὅτι ὁ θάνατος ἴσταται καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ (2,15 ἐξ.) εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ἐκπληξιν τοῦ Γιλγὰμέξ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἐνκίδου (ANET, σ. 88 «δὲν θὰ ἀποθάνω καὶ ἐγώ»; Πρβ. καὶ τὴν ἐν τῷ οὐγαριτικῷ ἔπει τοῦ Κερέτ παρομοίαν ἐκπληξιν τοῦ «Ἐλχου, υἱοῦ τοῦ Κερέτ, θλιβομένου ὅτι ὁ πατήρ του, θεῖος ὢν γόνος, μέλλει νὰ ἀπέλθῃ ὡς θνητός· «...Ἀλλά, πάτερ, ὡς οἱ θνητοὶ μέλλεις νὰ ἀποθάνῃς»;»²⁰ Ἡ ἀπαισιόδοξος ἀντίληψις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ὅτι πᾶν ἔργον ἀνθρώπου εἶναι ὥσπερ πνοὴ ἀνέμου καὶ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι τὸ τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας συμφωνεῖ πρὸς τὴν βασικὴν ιδέαν τοῦ ἔπους τοῦ Γιλγὰμέξ· δὲν ὑπάρχει μὲν ἐν τῇ ἀκκαδικῇ γνωστόν τι ἐτυμολογικῶς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ *ḫ é b e l*, ἀλλ' ἐννοιολογικῶς ἀντιστοιχεῖ εἰς αὐτὸ τὸ *š á r o u* (=ἄνεμος, πνοή). Αἱ ιδέαι ὅμως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ ἡ γενικὴ του ἀντίληψις δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν ἄμεσον ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ ἔπους τοῦ Γιλγὰμέξ. Μόνον ἡ ἐν γένει πεφοβισμένη ἀντίληψις περὶ ζωῆς καὶ τινα παραδοσιακὰ κίνητρα, ἅτινα ἔχουν εὖρει τὴν κλασσικὴν των ἑκφρασιν ἐν τῷ ἔπει τοῦ Γιλγὰμέξ, ἀντανακλῶνται εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ (Lauha).

Ὅτι ὑπάρχουν παράλληλά τινα²¹ πραγματικῆς καὶ λεκτικῆς ὕφης δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ἐναντι τοῦ τε γενικῶς ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος τῶν προβλημάτων καὶ τῆς διὰ τῆς σοφίας διεθνοποιήσεως τῆς κατισχύσεώς των (Smend). Ὁ βασικὸς προβληματισμὸς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ διὰ βαβυλωνιακῶν κινήτρων ἀλλὰ διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποκειμένης ἰσραηλιτικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς σκέψεως. Τὸ καθαυτὸ προσωπικὸν ἐπίτευγμα τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ δὲν ὀφείλεται εἰς ξένας παρωθήσεις, ὅσον καὶ ἂν αὗται ἔχουν συμβάλει εἰς τὸν ἐσώτερόν του ἀγῶνα καὶ τὰς φιλογολικὰς του μορφὰς ἐκφράσεως. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ εἶναι ἡ ἀλγεινὴ διαμαρτυρία τοῦ συγγραφέως του κατὰ τῆς δογματικῆς ἐξηγήσεως τῆς ζωῆς ὑπὸ τῆς παραδοσιακῆς σχολικῆς σοφίας τοῦ λαοῦ του (Lauha).

στ'. Θρησκευτικὴ σπουδαιότης

Ὁ Ἐκκλησιαστὴς διὰ τῆς θρησκευτικῆς του μεταφυσικῆς, τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ἀντιλήψεών του καὶ τοῦ ἰδιάζοντος ὕφους του διακρίνεται ἐπὶ πρω-

20. Ἀ. Π. Χαστούπη, Τὸ ἐν τοῖς οὐγαριτικοῖς κειμένοις ἔπος τοῦ Κερέτ, Ἀθῆναι 1974, σ. 31.

21. Βλ. τὸ σχετικὸν ὕλικον παρὰ τῷ Lořetz, ὅστις συνηγορεῖ ὑπὲρ μεσοποταμικῆς ἐπιδράσεως.

τοτυπία καὶ σπουδαιότητι. Συνήθης εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀμφιλεγομένου τοῦ χαρακτηῖρος, ἐκλαμβανομένου ὑπ' ἄλλων μὲν ὡς ἀπαισιοδόξου, ὑπ' ἄλλων δὲ ὡς αἰσιοδόξου²². Ἦδη τὸ βιβλίον ἔχει χαρακτηρισθῇ ὑπὸ μὲν τοῦ Heinrich Heine ὡς «Τὸ ἄσμυ ἀσμάτων τῆς σκέψεως», ὑπὸ δὲ τοῦ Franz Delitzsch «Τὸ ἄσμυ ἀσμάτων τῆς θεοσεβείας». Οὕτω κατὰ σχηματικὴν διάκρισιν τῶν ἐρμηνευτῶν εἰς δύο ἀντιθέτους ομάδας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπ' αὐτῶν θεωρήσεως τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ὡς ἀπαισιοδόξου ἢ αἰσιοδόξου δύναται τις νὰ κατατάξῃ εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸν Siegfried, τὸν Gunkel, τὸν Pedersen καὶ τὸν Budde, εἰς δὲ τὴν δευτέραν κυρίως τὸν Franz Delitzsch. Παρατηρητέον ὅμως μετὰ τοῦ Lauha, ὅτι ἡ ἀντιθετικὴ διάκρισις αὕτη εἶναι περιωρισμένη ἐκλογὴ μεταξὺ δύο δυνατοτήτων καὶ ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἀποκλειστικῶς δι' ἑκατέρου τῶν ὄρων τῆς ἀπαισιοδοξίας (pessimismus) καὶ τῆς αἰσιοδοξίας (optimismus)· οὕτω ἐρμηνευταὶ τινες, ἐν οἷς καὶ ὁ von Rad, ὁ Galling, ὁ Gordis καὶ ὁ Ginsberg, διαγινώσκουν μὲν ἀπαισιοδόξον βασικὴν διάνοησιν, ἀλλὰ καὶ πέρα ταύτης βλέπουν στοχαστὴν ἀγωνιζόμενον περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς ζωῆς καὶ χωροῦντα εἰς ἐξαγωγὴν θετικῶν τινων συμπερασμάτων, ἐνῶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Hertzberg, ὁ Zimmerli, ὁ Loretz καὶ ὁ Holm-Nielsen, ἐξαίρουν τὰ θετικὰ σημεῖα.

Ὅρθως ὁ Gese καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Kaiser τονίζουν ὅτι ἡ ἀμφιταλάντευσις καὶ ἡ ἀσυμφωνία τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας δύνανται νὰ ἀποφευχθοῦν, μόνον ἐὰν αὕτη ἀρχίσῃ ἀπὸ διαρθρωτικῆς ἀναλύσεως τῆς τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ σκέψεως. Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ μεθοδικῶς ἀπὸ τῆς παλαιᾶς, τῆς καὶ παραδοσιακῆς καταστάσεως, σοφίας, ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ σχολικῷ κύκλῳ τῆς ὁποίας κινεῖται ὁ Ἑκκλησιαστής, προσπαθῶν νὰ κατανοήσῃ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον (1,13 ἐξ.). Ἐν τῇ προσπάθειά του ταύτη ὁ Ἑκκλησιαστής, διαφωνῶν πρὸς τὴν σχολικὴν σοφίαν οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν της μεθόδου ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου βασικὴν της ιδεολογίαν, συχνάκις προβάλλει συνήθεις σοφιολογικὰς ἀντιλήψεις, ἵνα ταύτας παρρηθὺς ἀνατρέψῃ ἢ ἀνταποκρινομένης ἐνίοτε εἰς τὴν θεολογικὴν του ἀντίληψιν (πρβ. 5,1 ἐξ.), ἀποδεχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπειρίας (Smend).

Κατὰ τὴν παραδοσιακὴν σοφίαν ἀνταποκρινόμενός τις ἔσωθεν εἰς τὸ θεῖον θέλημα, καθίσταται εὐτυχὴς καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ του βίῳ, ἐνῶ ἀντιθέτως παραβαίνων αὐτὸ περιπίπτει εἰς δυστυχίαν, ἥτις καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἐνοχλήν του. Οὕτω διὰ τοῦ τῆς ἠθικῆς αἰτιότητος νόμου τούτου, ὅστις συνήθως μὲν καλεῖται ἀνταπόδοσις ἀλλ' ἀκριβέστερον χαρακτηρίζεται περιφραστικῶς ὡς σχέσις μεταξὺ πράξεως καὶ καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὡς συνάρτησις

22. W. Barthauer, Optimismus und Pessimismus im Buche Koheleth, 1900.

πράττειν καὶ διακεῖσθαι, ὁ Θεὸς διαφυλάττει τὴν δικαιοσύνην, διασφαλίζων οὕτω τὴν ἐν τῷ βίῳ τάξιν. Εἰς τὴν διὰ τὴν παλαιδιαθηκῶν πίστιν σπουδαιότητα τὴν ἰδέαν ταύτην ὀφείλεται καὶ ἡ αἰσιόδοξος προοπτικὴ τῆς παραδοσιακῆς σχολικῆς σοφίας, καθ' ἣν διὰ λογικῆς κατανοήσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ μεθοδικῆς εὐσεβοῦς διαβιώσεως ἐξασφαλίζεται ἀληθινὴ εὐτυχία.

Ἡ ἀντίληψις ὁμῶς αὕτη, ἔχουσα ἰδίᾳ ἐν τοῖς μεταίχμαλωσιακοῖς χρόνοις ἰσχύον νόμου τῶν περιστατικῶν ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου ὡς σαφῶς μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον τῶν Θρήνων, δημιουργεῖ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, ὥσπερ καὶ εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ, ἀδιέξοδον ἐν τῇ ἀντιμετωπίσει τῶν πρὸς αὐτὴν σχετικῶν προβλημάτων καὶ ἀναποφεύκτως ἄγει αὐτὸν εἰς ἔλεγχον τῆς ἰδεολογικῆς βάσεως τῆς παραδοσιακῆς σοφίας, καθόσον ἡ ἐπὶ αἰτήματος τοῦ πρακτικοῦ λόγου βασιζομένη πίστις εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου δὲν ἀληθεύει ἐμπειρικῶς οὐδ' ἰσχύει σταθερῶς ὡς κανὼν (πρβ. 7, 15, 8, 10, 11)²³. Ὁ Ἐκκλησιαστής, ὦν καὶ αὐτὸς ἐκπρόσωπος τῆς σχολικῆς σοφίας, διδάσκει μὲν τὴν συμβατικὴν τέχνην ἐπιτυχοῦς διαβιώσεως ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἠθικῆς αἰτιοκρατίας, ἀλλ' ἐξετάζων τὸν ἀνθρώπινον βίον βαθύτερον καὶ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν παροδικότητα παντὸς γεγονότος δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τὴν ὡς βιοτικοῦ νόμου κατἰσχύσιν τοιαύτης αἰτιοκρατίας.

Ὁ ἰδιάζων προβληματισμὸς τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ εἶναι συναφὴς πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν τούτου. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἂν Οὗτος ἴσταται μακρὰν τοῦ ἀνθρώπου (5, 1 «ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ σὺ εἶσαι ἐπὶ τῆς γῆς») εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ταύτην πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα φέρει ἐλαφρῶς πῶς γνωρίσματα μοιροκρατικοῦ καὶ ἀπροσώπου θεϊσμοῦ (Hertzberg). Πάντως ὁ Ἐκκλησιαστής, γνήσιος ὦν ἔκγονος τοῦ λαοῦ τοῦ δὲν εἶναι ἀθεϊστής. Ἐν τῷ φερωνύμῳ βιβλίῳ ὁ Θεὸς παρίσταται ὡς δημιουργὸς ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς ἐν ἱστορικαῖς περιστάσεσι καθοδηγητὴς τοῦ λαοῦ Του, διὸ καὶ δὲν καλεῖται Γραχβὲ ἀλλὰ Ἐλωχέιμ. Πάντως ἡ θεολογία τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἔχει τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐν αὐτῇ τῇ Π. Διαθήκῃ, τοῦθ' ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεως (πρβ. 1, 3 ἐξ. 3, 11, 20. 7, 29. 12, 7) τῆς περὶ δημιουργίας διηγήσεως²⁴.

Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ διαλέγεται μετὰ τοῦ μεμακρυσμένου Θεοῦ, τὸ πρόβλημα τοῦ βαθύτερου νοήματος τῆς ζωῆς καθίσταται θεολογικῶς ἄλυτον. Οὕτω δὲν ἀπομένει, εἰ μὴ ἡ διὰ τῆς λογικῆς, ἢ ἄλλως εἰπεῖν τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀντιμετώπισις τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

23. O. Kaiser, *Einleitung in das AT*, σ. 361. Βλ. περαιτέρω τοῦ αὐτοῦ, Dike and Sedaqa, *NZStH* 7 (1965), σ. 251 ἐξ. καὶ *Der Mensch unter dem Schicksal*, *NZStH* 14 (1972), σ. 1 ἐξ.

24. C. C. Forman, *Kohleth's Use of Genesis*, *JSt* 5 (1960), σ. 256-263.

τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, εἰς ἣν βεβαίως ἀναγνωρίζεται σχετική τις ἀξία (2,12b ἐξ. 7,11 ἐξ., 19 ἐξ. 9,13 ἐξ.), δὲν δύναται τις νὰ βασισθῇ μετὰ βεβαιότητος, διότι ὁ Θεὸς ἔχει μὲν δώσει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐπιδιώξιν τῆς σοφίας (3,11), ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἐπίτευξιν ταύτης (7,23 ἐξ. 8,16 ἐξ.). Διὰ τῆς σοφίας δύναται τις νὰ ὑπερέχῃ τοῦ ἄφρονος (2,12b ἐξ.) ἀλλ' εἶναι ἀβέβαιος περὶ ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἀγῶνός του καὶ ὀδεύει εἰς θάνατον, ἔχων οὕτω οἶαν καὶ ὁ ἄφρων τελικὴν τύχην (2,15). Οὕτω τὸ θεολογικὸν πρόβλημα, ὅπερ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἰώβ εἶναι θρησκευτικὸν καὶ ἔχει πρακτικὴν λύσιν, ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καθίσταται φιλοσοφικὸν καὶ στρέφεται πρὸς θεωρητικὴν λύσιν.

Ὁ Ἐκκλησιαστής, γινώσκων ἐξ ἰδίας πείρας καὶ διὰ προσωπικῆς του ἐρεῦνης τὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπασχολοῦντα προβλήματα καὶ τὰς ἐν τῷ βίῳ τούτου ἐμφανιζόμενας καταστάσεις καὶ διαπιστῶν ὅτι δι' ἑλλειψιν δικαιοσύνης καταλύεται ἡ ἡθικὴ τάξις, θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὰς βάσεις τῆς ὅλης ὑπάρξεως καὶ καταλήγει εἰς τὸν ἀπαισιόδοξον συμπερασμὸν ὅτι τὰ πάντα, ἐργασία καὶ ἀπόλαυσις, πλοῦτος καὶ πενία, σοφία καὶ μωρία, ζωὴ καὶ θάνατος, εἶναι παροδικὰ καὶ μηδαμινά, ἐν μὲν λέξει $\chi \epsilon \beta \epsilon \lambda$ (=ματαιότης)· «τὰ πάντα ματαιότης» διήκει διὰ τῶν ῥήσεων τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ σταθερῶς παραμένει ὀπισθεν αὐτῶν ὡς λεκτικόν τι ἐμβλημα. Μόνῃ ἀληθινῇ ὑπαρξίς εἶναι ἡ τοῦ Θεοῦ, οὗτινος ἡ παντοδυναμία ἀναδεικνύεται ἐτι περισσότερον διὰ τῆς ματαιότητος παντὸς ἐπιγείου. Ἀβοήθητος καὶ παροδικὸς ὢν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται τι ἄλλο, εἰ μὴ νὰ ἴσταται ἐν φόβῳ ἔναντι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ (5,6), ἀπολαύων ἐγκαίρως καὶ ἀμελλητί τῶν ἐν τῷ βίῳ ἀγαθῶν (8,15. 9,18 ἐξ.) καὶ διαμορφῶν κατὰ τὸ δυνατόν τὴν τύχην του διὰ τῆς σοφίας.

Ἡ σκέψις ὅμως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ὅσον καὶ ἂν ἀφίσταται ἐκ τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ παραδεδεγμένης ἰδέας περὶ Θεοῦ, περιέχει στοιχεῖα ὑπομιμνήσκοντα κατὰ θετικώτατον τρόπον ἔνθεν μὲν τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ κρυπτομένου Θεοῦ (πρβ. Ἦσ. 45,15), ἔνθεν δὲ τὴν παροδικότητα καὶ τὴν ἀβοηθησίαν τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' ἀκολουθίαν τὰ θετικὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀντιτίθενται οὐ μόνον πρὸς πᾶν εἶδος πανθειστικῆς ἢ πανενθειστικῆς θρησκευτικότητος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων ἀποθέωσιν, ἣν ἀστοχάστως σπεύδει νὰ ἀποδεχθῇ ὁ νεωτεριστικὸς ἄνθρωπος (πρβ. Lauha).

Φρονῶ δ' ὅτι καὶ τὰ ἐν τῇ σκέψει τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀρνητικὰ στοιχεῖα ἔχουν συντελέσει εἰς προπαρασκευὴν δύο βασικῶν ἰδεῶν τοῦ μεταγενεστέρου ἰουδαϊσμοῦ, ὧν ἡ μὲν μία ἀφορᾷ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐκ τοῦ μηδενός, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Ἐχων ὁ Ἐκκλησιαστής κατὰ νοῦν τὴν ἐν τοῖς τρισὶ πρώτοις κεφαλαίοις τῆς Γενέσεως ἀφήγησιν περὶ τε τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (βλ. ἰδίᾳ 1,5) καὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου (βλ. ἰδίᾳ 7,29), ἐκφράζει μηδενιστικὴν κρίσιν περὶ τε τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς διὰ τοῦ

θανάτου περατώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Οὕτω παρ' αὐτῶ τὸ $\chi \epsilon \beta \epsilon \lambda$ (=ματαιότης) καὶ ὁ θάνατος προϋποθέτουν ἀντιστοίχως τὸ πρὸ τῆς δημιουργίας χάος καὶ τὴν μεταπτωτικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Τοιαύτη συσχέτισις, ὡς φαίνεται, ὑπῆρξε μετέπειτα βασικὸν κίνητρον προπαρασκευῆς τῶν ὡς ἄνω δύο ἰδεῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη, τ.ἐ. ἡ περὶ τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας ἰδέα, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ βιβλίῳ Β' Μακκαβαίων (7,28: «ἀξιῶ σε, τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ἰδόντα, γινῶναι ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος οὕτως γεγέννηται»). Πρβ. Ρωμ. 4,17. Ἑβρ. 11,3), συνταχθέντι πρωτοτύπως ἐλληνιστὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς 2ας ἐκ/δος π.Χ. Ἡ δὲ δευτέρα, τ.ἐ. ἡ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἰδέα, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Δανιήλ (12,2: «καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι ἐξεγερθήσονται, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ οὗτοι εἰς ὄνειδισμὸν καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον»), περὶ οὗ δύναται τις μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ τελικὴ σύνταξις τοῦ ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 167 καὶ 164 π.Χ.

ζ'. Κανονικότης

Τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐν τῷ ἐβραϊκῷ κανόνι συμπεριλαμβάνεται εἰς τὰ πέντε μεγιλλῶθ. Ἐν τοῖς πλείστοις χειρογράφοις εἶναι τὸ τέταρτον τῶν εἰληταρίων τούτων (μεταξὺ Θρήνων καὶ Ἑσθήρ), ἅτε ἀναγινωσκόμενον κατὰ τὴν τετάρτην ἑορτὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θρησκευτικοῦ ἔτους, τ.ἐ. τὴν τῆς σκηνοπηγίας. Ἡ διὰ ταῖς ὁμῶς τῶν πέντε μεγιλλῶθ ἔσχε σχετικῶς μεταγενέστερον τὸν καθορισμὸν τῆς ἐν τῷ χειρογράφῳ L τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ κατέχει τὴν τρίτην θέσιν καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο' συγκαταλέγεται εἰς τὰ «σολομώντεια» βιβλία μεταξὺ τῶν Παροιμιῶν καὶ τοῦ Ἀσματος τῶν ἁσμάτων.

Οἱ δύο ἐπίλογοι (12,9-14) μαρτυροῦν ἐνωρὶς ἀρξαμένην συζήτησιν περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀρχικῶς ἀμφισβητηθὲν κύρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀνεγνωρίσθη ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ βραχὺ τι μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ φερωνύμου βιβλίου. Ἡ ἀποδοχὴ τούτου, δυναμένη νὰ νοηθῇ ἐκ τῆς εἰς τὸν Σολομώντα ἀναγωγῆς του καὶ τῆς διὰ μικρῶν προσθηκῶν προσαρμογῆς του πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἰουδαϊκὴν διδασκαλίαν καὶ ἰδίᾳ τὸν νόμον τῆς ἡθικῆς αἰτιοκρατίας, μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Σειράχ συχνῆς χρήσεώς του, τῆς ἐν τοῖς κουμρανικοῖς χειρογράφοις παρουσίας του, τῆς ἐν Ἰαμνείᾳ περὶ τὸ 100 μ.Χ. εισόδου του εἰς τὸν κανόνα καὶ τῆς ἐν τοῖς παλαιότεροις κανονικοῖς καταλόγοις συμπεριλήψεώς του. Δὲν ἔλειπεν ὁμῶς, ὡς ὁ Ἀκίβδᾶ ἀναφέρει, καὶ διχογνωμία τις περὶ τῆς κανονικότητος τοῦ βιβλίου²⁵. Ἡ σχολὴ τοῦ

25. E. P. dechar, L'Ecclésiaste, 1912, σ. 18. — M. L. Margolis, The Hebrew Scriptures in the Making, 1922, σ. 87 ἑξ.

Χιλλέλ, ὑποστηρίζουσα τὴν ἐν ταῖς παραδεδεγμέναις Γραφαῖς θέσιν τῶν βιβλίων τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ τοῦ Ἄσματος τῶν ἄσμάτων, ἐδίδασκεν ὅτι ταῦτα «μιαίνουσι τὰς χεῖρας», τ.ἔ. εἶναι κανονικά, ἐνῶ ἡ σχολὴ τοῦ Σαμαρῆ ἠναντιοῦτο εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην. Ἡ καθιερωμένη ὁμως κανονικότης τοῦ βιβλίου κατεσίγασε τὴν ἀμφιβολίαν καὶ οὕτω ἡ ἀντίθεσις ἐξέλιπεν. Ἐν τοῖς μέσοις χρόνοις ἰουδαϊκὰ ὑπομνήματα εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν ἔγραψαν ὁ Ρασί, ὁ Ραῖβάρμ καὶ ὁ Ἰβν Ἐζρα.

η'. Τὸ βιβλίον ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ δὲν παρατίθεται χωρίον ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. Ὑποδηλοῦται μόνον ἐν χωρίον ἐξ αὐτοῦ (5,15) ἐν Α' Τιμ. 6,7. Ὑπάρχουν βεβαίως ἐκφράσεις ἐνθυμίζουσαι πῶς τὸν Ἐκκλησιαστήν, ἀλλὰ δύνανται ἐξ ἴσου νὰ εἶναι εἴτε ἀντανανκλάσεις ἄλλων χωρίων τῆς Π. Διαθήκης εἴτε ἀνεξάρτητοι οἰουδήποτε προτύπου· πρβ. 3,14 πρὸς Ἀποκ. 22,18 ἐξ. — 4,2. 7,1 πρὸς Φιλίπ. 1,23.—5,1 πρὸς Ματθ. 6,7.—7,9 πρὸς Ἰακ. 1,19.—7,18 πρὸς Ματθ. 23,23.—7,20 πρὸς Α' Ἰωάν. 1,8.—8,8. 11,5 πρὸς Ἰωάν. 3,8.—9,10 πρὸς Ἰωάν. 9,4.—9,11 πρὸς Ρωμ. 9,16.—12,5 πρὸς Β' Κορ. 5,1.—12,14 πρὸς Β' Κορ. 5,10.

Ἀπὸ τοῦ Ἑρμᾶ καὶ ἐντεῦθεν ἐμφανίζονται ἐν τῇ παλαιᾷ χριστιανικῇ γραμματεῖᾳ παραθέσεις χωρίων ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐλλείπουν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐπικριτικαὶ παρατηρήσεις κατὰ τῆς ἀπαισιοδοξίας του καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ του (Θεόδωρος Μοψουεστίας, Γρηγόριος Νεοκαισαρείας). Πάντως ἡ κανονικότης τοῦ βιβλίου οὐδέποτε ἡμφεσβητήθη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ. Ἐδέχετο αὐτὴν καὶ ὁ Θεόδωρος Μοψουεστίας, ἐν συνδυασμῷ ὁμως πρὸς μικρότερον βαθμὸν θεοπνευστίας. Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν σωζομένων ὑπομνημάτων παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων μνημονευτέα τὸ τοῦ Γρηγορίου Νεοκαισαρείας (MPG 10), τὸ τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας (MPG 10, εἰς 1,1—3,11), τὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (MPG 44, εἰς 1,1—3,13), τὸ τοῦ Ἱερωνύμου (MPL 23) καὶ τὸ τοῦ Ὀλυμπιόδωρου (MPG 93).

Παρὰ τὴν ἐν τε τῷ μεταγενεστέρῳ ἰουδαϊσμῷ καὶ τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ γενικὴν ἀναγνώρισιν τῆς κανονικότητος τοῦ βιβλίου, ὁ κύριος σκοπὸς του καὶ ἡ θρησκευτικὴ του ἰδεολογία ἡρμηνεύθησαν διαφοροτρόπως καὶ ἡ ἰδιουτυπία του ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρεθεωρήθη διὰ συναρτήσεώς του πρὸς τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης²⁶. Ὁ Λούθηρος²⁷ θεωρεῖ τὸ βιβλίον («Σολο-

26. S. Schiffer, Das Buch Kohelet nach der Auffassung der Weisen des Talmud und Midrasch, 1884. — A. Palm, Die Qohelet-Litteratur: Ein Beitrag zur Geschichte der Exegese des Alten Testaments, 1886. — G. Bertram, Hebräischer und griechischer Qohelet, ZAW 64 (1952), σ. 26-49. — W. Werbeck, λ. Prefi-

μῶντος οἱ παρὰ τὸ δεῖπνον λόγοι») ὡς καλὴν μαρτυρίαν διὰ σπουδαίας μεταρρυθμιστικὰς σκέψεις, ἅτε ἀποκαλύπτουν θεολογικῶς μὲν τὴν ἀνελευθέραν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἠθικῶς δὲ τὴν πρὸς τὸν κόσμον ἐλευθερίαν.

θ'. Κείμενον

Τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἔχει παραδοθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν καλῇ καταστάσει²⁸. Ἐκ τῶν σχετικῶς ὀλίγων σφαλμάτων ἄλλα ὀφείλονται εἰς τὴν δι' ἀντιγραφῆς παράδοσιν τοῦ κειμένου, ὡς ἀνακριβῆς ἐν συνεχεῖ γραφῇ χωρισμὸς λέξεων, προσθῆκαι, παραλείψεις κ.τ.τ. (λ.χ. 2,12b. 3,11. 4,1,17. 5,17), καὶ ἄλλα εἰς σκόπιμον διόρθωσιν δυσνοήτων ἢ σκανδαλιζουσῶν ἐκφράσεων (λ.χ. 2,24. 3,21. 6,8. 8,1,10. 10,10). Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὧν ὅτι τὸ μασωριτικὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρέχει ἀξιόπιστον ἔννοιαν, ἡ δι' ἐλευθέρας εἰκασίας διόρθωσις εἶναι ἀναπόφευκτος ἐν ἐλαχίστοις μόνον χωρίοις. Αἱ παλαιαὶ μεταφράσεις συμφωνοῦν ἐν γένει πρὸς τὸ μασωριτικόν, διὸ καὶ ἡ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου βοήθειά των εἶναι σπανίως ἀναγκαία. Οὕτω καὶ ἡ διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ²⁹ παρεχομένη βοήθεια εἶναι ἐν προκειμένῳ μικρά. Ἡ μετάφρασις αὕτη πολλοῦ εἶναι δουλική, ὁμοιάζουσα κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκύλα φερομένην μετάφρασιν, γνωστὴν ἐκ λειψάνων ἄλλων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης³⁰. Πάντως αἱ μεταξύ μασωριτικοῦ καὶ μεταφράσεως τῶν Ο' διαφοραὶ εἶναι ἐπουσιώδεις. Ἡ δὲ Πεσιττώ³¹ συμφωνεῖ πρὸς τὸ μασωριτικόν, ἀλλ' ἐν δυσχερέσι χωρίοις ἀκολουθεῖ ἐνίοτε τῇ μεταφράσει τῶν Ο'. Ἐκ τῶν δύο μεταφράσεων τοῦ Ἱερωνύμου ἡ μὲν πρώτη ἐχρησιμοποιή-

gerbuch, ἐν RGG³ V (1961), σ. 514: Zur Auslegungsgeschichte. — F. Ellermeyer, Randbemerkung zur Kunst des Zitierens, ZAW 77 (1965), σ. 93-94. — S. Bretón, Qoheleth Studies, BThB 3 (1973), σ. 22-50. — S. Holm-Nielsen, On the Interpretation of Qoheleth in early Christianity, VT 24 (1974), σ. 168-177. — Τοῦ αὐτοῦ, The Book of Ecclesiastes and the Interpretation of it in Jewish and Christian Theology, ASTI 10 (1976), σ. 38-96.

27. R. Windel, Luther als Exeget des Predigers Salomo, 1897. — E. Wolfel, Luther und die Skepsis. Eine Studie zur Kohelet-Exegese Luthers: Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus X/12, 1958.

28. G. Euringer, Der Masoratestext des Koheleth kritisch untersucht, 1890.

29. A. Dillmann, Über die griechische Übersetzung des Qoheleth, SAB (1892), σ. 3-16. — A. H. Mac-Neile, An Introduction to Ecclesiastes, 1904, σ. 115-168. — G. Bertram, Hebraischer und griechischer Qohelet, ZAW 64 (1952), σ. 26-49.

30. K. Hyvärinen, Die Übersetzung von Aquila, ConBibl OTSer 10 (1977), σ. 88-110.

31. A. S. Kamenetzky, Die P'sita zu Koheleth, ZAW 24 (1904), σ. 181-239.

θη ἐν τῷ εἰς τὸν Ἑκκλησιαστήν ὑπομνήματί του, ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ὁ Ἑκκλησιαστής τῆς Βουλγάτας.

Εἰδικώτερον, αἱ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ παρατηρούμεναι μεταξὺ τοῦ μασωριτικοῦ καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' διαφοραὶ³² εἶναι ἄξιοι ἰδιαίτερας προσοχῆς, καθόσον πέρα τῆς ἀτομικότητος τοῦ μεταφράστου ἐμφαίνουν οὐχὶ ἐν γένει δουλικὴν μετάφρασιν, ὡς ἀβασανίστως λέγεται ἐν εἰσαγωγαῖς εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλευθέραν, ἔχουσιν κοινὰ γνωρίσματα μετὰ τῆς ἀλεξανδρινῆς μεταφράσεως τῆς Π. Διαθήκης.

Ἡ ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ ἰδιοτυπία τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἔγκειται κυρίως, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐν τῇ ὁμοιότητι ταύτης πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκύλα φερομένην μετάφρασιν. Παραδείγματα τῆς ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ μεταφράσει τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ διαπιστουμένης ὁμοιότητος ταύτης εὐρίσκει τις παρὰ McNeile πολλά, ὧν ἄξια ἰδίας μνείας (πρβ. Barton) εἶναι τὰ ἐξῆς· ἀπόδοσις τοῦ δηλωτικοῦ τῆς αἰτιατικῆς 'ε θ διὰ τοῦ σ ύ ν' ἀπόδοσις τοῦ ὃ α μ καὶ τοῦ β ε γ α μ διὰ τοῦ καί γε· ἀπόδοσις τοῦ λ ε + ἀπαρ. διὰ τοῦ τ ο ὕ + ἀπαρ. (1,8. 8,17. 4,13. 10,15. 3,12. 5,17. 8,15. 11,7 κ.ά.)· ἀπόδοσις τοῦ λ ε + ὄνομ. διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνάρθρου (2,16 λ ε χ α χ α μ τ ο ὕ σ ο φ ο ὕ, 2,26 λ ε ' α δ α μ τ ῶ ἀ ν θ ρ ὡ π ω, 3,17 λ ε χ ο λ - χ ε φ ε ρ ε τ ῶ π α ν τ ῖ π ρ ά γ μ α τ ι, 4,11 ο υ λ ε ' ε χ α δ καὶ ὁ ε ἷς, 9,4 λ ε χ ἑ λ ε β ὁ κ ὡ ν κ.ά.)· ἀπόδοσις τοῦ ἐν συγκρίσει μ ῖ ν διὰ τοῦ ὕ π ε ρ + αἵτ. (εἰκοσάκις καὶ πλεον, π.χ. 2,13)· ἀπόδοσις τοῦ πα ' α μ ἰ μ διὰ τοῦ κα θ ὁ δ ο υς (6,6. 7,22)· ἀπόδοσις τοῦ β ε ' α λ διὰ τοῦ πα ρ α + γεν. (5,10,12. 7,12. 8,8. 12,11)· ἀπόδοσις τοῦ τ ὡ β διὰ τοῦ ἀ γ α θ ω σ ύ ν η (4,9. 5,10,17. 6,3,6. 7,14,15. 9,18).

Συναφῶς πρὸς ταῦτα εἰρήσθω ὅτι ὁ Ἱερώνυμος μνημονεύει δις (Opera V, σ. 32 καὶ 624· βλ. Barton, σ. 9) δευτέρας ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκύλα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καλουμένης κατ' ἀκρίβειαν «secundam editionem, quam Hebraei κατ' ἀκρίβειαν nominant». Ὁ McNeile, ὁ Barton, ὁ Bertholet (ThLZ 1910, Nr. 13, σ. 389) κ.ά. θεωροῦν τὸν μὲν ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ Ἑκκλησιαστήν ὡς τὴν α' ἐκδοσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκύλα, τὰ δ' ἐν τοῖς Ἑξαπλοῖς τοῦ Ὠριγένους ἀποσπάσματα ὡς τὴν β' ἐκδοσιν ταύτης. Ὁ Graetz ἀντιθέτως θεωρεῖ τὸν ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ Ἑκκλησιαστήν ὡς τὴν β' ἐκδοσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκύλα. Ὁ Klostermann, ὁ Zapletal κ.ά. φρονοῦν ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἀλεξανδρινὴ μετάφρασις τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ ἔτυχεν ἀναθεωρήσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκύλα

32. Ἀ. Π. Χαστούπη, Χαρακτὴρ τῆς ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ μεταφράσεως τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, Ἀθήναι 1985,

(βλ. J. Goettsberger, Einleitung in das AT, σ. 258. Πρβ. Π. Ἰ. Μπρατσιώτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Π.Δ., σ. 329 ἐξ.).

Ἐκ τῶν στοιχείων τῆς εἰρημένης ἰδιουπίας τῆς ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ μεταφράσεως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ διὰ τοῦ σὺ ν ἀπόδοσις τοῦ δηλωτικοῦ τῆς αἰτιατικῆς ἐθ. Προφανῶς ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις χρήζει ἱκανοποιητικῆς ἐξηγήσεως. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ παρά τε τῷ ἡμετέρῳ μεταφράστῃ καὶ τῷ Ἀκύλῃ ἐμφανιζομένη μεταφραστικὴ τεχνικὴ ἐπιδιώκει τὴν ἀπόδοσιν πάσης ἐν τῷ ἑβρ. κειμένῳ λέξεως, μὴ παραθεωρουμένου καὶ αὐτοῦ τοῦ δηλωτικοῦ τῆς αἰτιατικῆς, οὔτινος ἢ ἐν τῷ ἑβρ. κειμένῳ παρουσία ἐ π ι σ η μ α ί ν ε τ α ι διὰ τοῦ σὺ ν.

Συστηματικὴ ἐξέτασις τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ μεταφράσεως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ καταλλήλου συγκριτικῆς ἐρεῦνης, δι' ἧς διαπιστοῦται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἡ ὑπαρξίς οὐ μόνον πραγματικῶν διαφορῶν ἀλλὰ καὶ φαινομενικῶν, δι' ὧν ἐκ πρώτης ὄψεως αὐξάνεται ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο κειμένων. Ἐπίσης καθίσταται φανερόν ὅτι ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων αἱ μὲν πραγματικαὶ προέρχονται ἐκ περιστατικῶν σφαλμάτων ἢ πιθανῶν ἀναθεωρήσεων τοῦ προμασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου, αἱ δὲ φαινομενικαὶ ὀφείλονται κυρίως εἰς μεταφραστικὰς ἀποκλίσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν ἐν γένει συναφεῖς πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν προέλευσιν καὶ τὸν ἐρμηνευτικὸν χαρακτῆρα ὁλοκλήρου τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἐμφαίνουσι τὴν ἀτομικότητα τοῦ μεταφράστου τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. Τοιαῦται ἀποκλίσεις ἀφθονοῦν καὶ ποικίλλουσι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ Βίβλῳ μεταφράσεως τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. Εὕρηται δ' ἐν αὐτῇ ἱκανὰ παραδείγματα παντὸς εἶδους διαφορᾶς, δι' ὧν καταφαίνεται ἡ προσπάθεια τοῦ μεταφράστου ὅτε μὲν πρὸς πιστὴν ἀπόδοσιν τοῦ πρωτοτύπου ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφου διασφύζοντος ἐνιαχοῦ προτιμοτέραν τῆς ἐν τῷ Μασωριτικῷ γραφῇ, ὅτε δὲ πρὸς ἐλευθέραν μετάφρασιν, παράφρασιν, διπλῆν μετάφρασιν, κατ' εἰκασίαν ἀπόδοσιν, ἐρμηνείαν καὶ εἴ τι ἄλλο δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς τρόπος ἄρσεως μεταφραστικῆς δυσχερείας ἢ λύσεως ἐρμηνευτικῷ κόμβου.